ऑगस्ट 2000 Rs. 10/-

चांदोबा

विशेष बातम्या

वय ही काही अडचण नव्हे

आजकाल मुलं बहुधा वर्गात जायला अन् लिहावाचायला घाबरत नाहीत. तरीही कांही जण कधी कधी वर्गातून पळून जाऊ इच्छित असतील. नवी दिल्लीच्या राजकिशोर पांडे याच्या गोष्टीमुळे नक्कीच या विद्यार्थ्यांना प्रेरणा मिळेल. दिल्ली विश्वविद्यालयाच्या ४४ वर्षीय सुरक्षा गार्डने नुकताच पी.एच.डी.च्या पदवीसाठी आपला शोध-प्रबंध प्रस्तुत केलाय. तो १९८० मधे अुत्तरप्रदेशमधील आपल्या गावच्या विद्यालयातून बारावी इयत्ता पास करून आला होता आणि दिल्ली विश्वविद्यालयात मजुरीवर नोकरी करू लागला होता. त्याने कोणत्या कॉलेजमधे दाखला घेतला नाही. परन्तु स्वतंत्रविद्यार्थी म्हणून परीक्षा देअून त्याने बी.ए. व नंतर एम.ए. पास करून घेतले. यामधेच त्याचे लग्न झाले, त्याला चार मुलंही झाली. त्याने जेव्हां पी.एच.डी. च्या दाखल्यासाठी आवेदन केले, तेंव्हा त्याला दोन वर्षे बिनपगारी रजा घ्यायचा सल्ला मिळाला. पण त्याला हे कसे शक्य होते? कारण, त्याला कुटुंबाचा अुदरनिर्वाह करायचा होताच. विश्वविद्यालयाने त्याला केवळ रात्रीची ड्यूटी देअून मदत केली. त्याने 'आध्यात्म रामायण' व 'आनन्द रामायण' याचा तुलनात्मक अभ्यास करण्यात कितीतरी रात्री जागवल्या. त्याचे म्हणणे आहे की रामायणाच्या जवळपास शंभर व्याख्या अुपलब्ध आहेत.

आता आणखी जरा एक निराळी गोष्ट पहा. सेन्ट्रल इटलीच्या मारिया तुइजा पत्रारोपा या सप्टेंबरपासून प्रीस्कूल म्हणजे नर्सरीपेक्षाही खालच्या इयत्तेत शिकायला जातील. त्या जेव्हां १०५ वर्षांपूर्वी जन्मल्या, तेंव्हा प्री-स्कूल सारखी कोणतीही इयत्ता नव्हती. आणि तशाही त्या आपल्या आयुष्यभर कोणत्याही शाळेत शिकायला गेल्या नाहीत.

कमीत कमी ताण आणि वजन

पाठीवर जड दप्तरे घेअून शाळेत जाणाऱ्या विद्यार्थ्यांचे दृश्य भारतात सर्वसाधारणपणे पहायला मिळतेच आणि. सिंगापूरमधें मेकॅनिकल इंजिनियरिंग व बिझिनेस अध्ययनाचे विशेषज्ञ सहा महिन्यांपासून शाळेच्या दप्तरांच्या लोकप्रिय डिझाइन्सची पहाणी करत आहेत, आणि कमीत कमी वजनाच्या दप्तरांचा सांगाडा बनवत आहेत. मुलांकडून पाठ व खांदे दुखण्याच्या गंभीर तक्रारी आल्यानंतर हे अध्ययन केले जात आहे.

तपासणीच्या अवधीत विशेषज्ञांना पत्ता लागला की, मुले आपल्या दप्तरात पुस्तकांशिवाय पेन्सिल-बॉक्स, पाण्याच्या बाटल्या व खेळणीही ठेवतात. यांमुळे दप्तराचे वजन आणखीच वाढते. विशेषज्ञांच्या दलाने आता दप्तराचे एक असे डिझाइन बनवले आहे कि ज्यात फोमने झाकलेला एक गादीवाला साज आहे. त्यात दशावाची कमानही आहे. ती धक्का सहन करायचे काम करते. अशी दप्तरे पुढील सत्रापासून आता भारतातही दिसू लागतील, अशी आशा आहे.

बिडी ओढण्यावर प्रतिबंध

तुम्हाला माहितीच असेल की. सिगरेटप्रमाणे बिडीही एक धूम्रपानच होय. भारतात, विशेषतः दक्षिण भारतात बिडी फार लोकप्रिय आहे. अन् हे कमी कडू प्रकार ओढणारे बिडी पसन्त करतात. नुकतीच याची निर्यातही सुरू झाली आहे. अन् भारतासाठी बिडी विदेशी पैसा कमावूं लागली आहे. निर्यात-व्यापार करणाऱ्यांना गेल्या काही दिवसात बरेच नुकसान सहन करावे लागले आहे. कारण अमेरिकेने बिडीच्या आयातीवर प्रतिबन्ध लावला आहे. अधिकाऱ्यांचे असे म्हणणे आहे की, या धन्द्यात लहान मुलांचे श्रम लागलेले आहेत. वास्तविक, अमेरिकन सरकारने असा दूरगामी निर्णय घेतलेला आहे की, ते बालकांच्या श्रमाने अुत्पादित झालेली कोणतीही वस्तु आयात करणार नाहीत. ही फार दुःखाची गोष्ट आहे की. भारतात अजूनही फटाके, बांगड्या आणि गालिचे या रोजगारात लहान मुलांचे श्रम बऱ्याच मोठ्या प्रमाणात लावले जातात. ही फार दुःखाचीगोष्ट आहे. त्यांना हॉटेलांमधेही प्लेट्स् धुताना व बाजारात मजुरीचे काम करताना आपण अजूनही पहातोच.

अुंदीर (माअूस) दाबल्याबरोबर पंचतंत्र पहा!

पंचतंत्रात अुंदरांनी भरलेल्या गोष्टी आहेत. परंतु या शीर्षकाचा अुंदीर (माअूस) इंटरनेटशी संबंध ठेवून आहे. यात लवकरच संपूर्ण पंचतन्त्र व कथासरित्सागरच्या गोष्टी अुपलब्ध होतील. अन् त्या कंप्यूटर युनिटवर माअूस दाबल्याबरोबर पहायला व वाचायला मिळू शकतील. पुणे विश्वविद्यालयाचा विज्ञान-विभाग आवश्यक अशा सॉफ्टवेअरने जवळजवळ पूर्ण तयार आहे; यात अन्य कार्यक्रमांबरोबरच संस्कृत साहित्यातल्या म्हणी सामावलेल्या असतील. संस्कृत इनफॉर्मेटिक्स नावाच्या परियोजनेत प्राचीन संस्कृतच्या मुळापासून अुद्धृत केलेल्या सुभाषित सूक्तीही सामिल असतील. 'संस्कृत इनफॉर्मेटिक्स' नावाची ही परियोजना कानपूर आय्.आय्.टी. आणि हैद्राबाद व बंगलोर - सी.डॅक्.च्या विशेषज्ञांकडून तयार केली जात आहे.

Restore

संस्थापक - प्रकाशक यांच्याकडून

'चान्दोबा' ची जेव्हां सुरुवात झाली, तेव्हां भारत काहीसा निराळाच होता. प्रकाशने फार कमी असत आणि 'मुलांसाठी पत्रिका' खरे पाहता एकही नव्हती. मुद्रणाची पद्धत (हाताने एक-एक जोडून शब्दांची रचना, आजच्या चमत्कारीक शिल्प-विज्ञानापासून कित्येक कोस दूर होती! टेलिव्हिजन नव्हता, कम्प्यूटर नव्हता, आणखीही बऱ्याच गोष्टी - ज्या आजच्या वैज्ञानिक युगातल्या सर्वसाधारण वस्तु आहेत त्या नव्हत्या.

परन्तु भारत आपल्या जीवनाच्या नव्या चरणात प्रवेश करत होता; इंग्रजी शासनापासून मुक्त होऊन राष्ट्र आपल्या पायांवर अुभं रहात होतं.

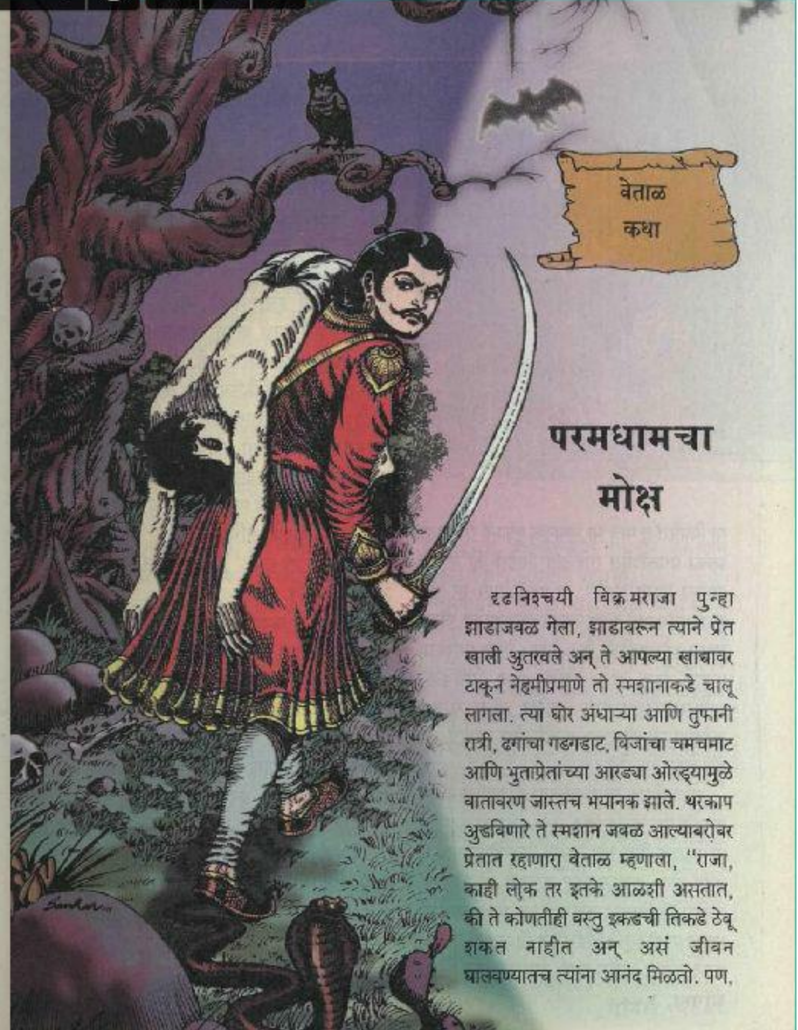
आमचे दिवंगत मित्र श्री. चक्रपाणी व मी - आमचा दोघांचाही असा विश्वास होता की जेव्हां आपण आजच्या मुळांना हंसायला शिकवूं, तेव्हांच अुद्याच्या भारताच्या चेहऱ्यावर हास्य उमटेल. तेव्हां आजच्या बालकांना आपण आपल्या महान परंपरेवर प्रेम करायला शिकवूं, तेव्हांच अुद्याचा भारत एक शक्तिशाली राष्ट्र बनेल. या साहित्य-सामुग्रीचा आनंद त्यांनी एकत्रपणें घ्यावा. भारतीय भावनेशी त्यांनी समरस व्हावे. अशा रितीने, या अद्‌भुत प्रयोगाचा नव्हे. एका धाडसी कार्याचा, म्हणजेच 'चांदोबा'चा जन्म झाला ! व्यक्तिविकासासाठी भारतीय आख्याने, पौराणिक गोष्टी आणि लोकसाहित्याचे अक्षय भांडार मुलांसाठी "तिळा उघड" बनले.

चान्दोबा हळूहळू घराघरात लोकप्रिय झाला. आपल्या जीवनमार्गाच्या अुतार-चढावावरून प्र'ास करता तो पुढे जात राहिला. अलिकडच्या दिवसता त्याने आपल्या जीवनातील सर्वाधि मोठे संकट झेलले एका वर्षाहूनही अधिक काळ याचं प्रकाशन बन्द राहिलं ! परन्तु याच्या मागची थक सद्‌भावना पुन्हा विजीय झाली आहे. त्या साहसी हितचिंतकांचं मी अभिनंदन करतो, ज्यांनी याच्या रथाची सतलेली चाकं धावत येअून अुचलली अन् याच्या ध्येयाच्या मार्गावर ती चाकं पुन्हा स्थापित केली.

माझ्यासाठी ही आनन्दाची दुहेरी संधी आहे - पहिली यासाठी की, हे प्रकाशन आपली 53 वी जयन्ती साजरी करत आहे अन् दुसरी यासाठी, की थोड्याशय बेहोशीनंतर हा चान्दोबा पुन्हा नव्या शक्तीसह जागा झाला आहे.

चान्दोबाच्या या यशानिमित्त, सर्व वाचक, शुभचिन्तक व संरक्षकांना माझ्या शुभेच्छा!

बी. नागी रेड्डी

वेताळ कथा

परमधामचा मोक्ष

दृढनिश्चयी विक्रमराजा पुन्हा झाडाजवळ गेला, झाडावरून त्याने प्रेत खाली अुतरवले अन् ते आपल्या खांद्यावर टाकून नेहमीप्रमाणे तो स्मशानाकडे चालू लागला. त्या घोर अंधाऱ्या आणि तुफानी रात्री, ढगांचा गडगडाट, विजांचा चमचमाट आणि भुताप्रेतांच्या आरड्या ओरड्यामुळे वातावरण जास्तच भयानक झाले. थरकाप अुडविणारे ते स्मशान जवळ आल्याबरोबर प्रेतात रहाणारा वेताळ म्हणाला, "राजा, काही लोक तर इतके आळशी असतात, की ते कोणतीही वस्तु इकडची तिकडे ठेवू शकत नाहीत अन् असं जीवन घालवण्यातच त्यांना आनंद मिळतो. पण,

या विपरित तू मात्र या भयानक तुफानी रात्रीसुद्धा इतका प्रयत्नशील राहिलेला आहेस की यातच आनन्द मानत आहेस. या प्रयत्नांमागे जर तुझं काही ध्येय असेल, तर एक गोष्ट लक्षात ठेव. जेंव्हा तुझ्या ध्येयपूर्तीची वेळ येईल. तेंव्हा परमधाम प्रमाणे चूक करू नकोस अन् अविवेकी माणसासारखा वागू नकोस. तुला सावध करण्यासाठी मी तुला त्याची गोष्ट सांगतो. ती नीट लक्षपूर्वक ऐकून घे.

एका जंगलाच्या जवळच्या एका गावी परमधाम नावाचा एक तरूण रहात असे. आपल्या कुटुम्बात तो एकटाच होता. खूप मेहनती असूनही तो अत्यन्त गरीब होता. पुष्कळ कष्ट करूनही तो आपल्या पोटापुरतेही मिळवू शकत नसे. खूप आर्जवे करूनही त्याला मजुरी इतकी थोडी मिळे की आपली गुजराण करणे त्याला कठीण जाई. आयुष्याबद्दल निराश होऊन तो जंगलात जाऊन तपस्या करू लागला. त्याच्या कठोर तपस्येने प्रसन्न होऊन भगवान प्रकट झाले व त्याला वर मागायला सांगू लागले.

"मला मोक्ष द्या प्रभु! या जीवन-मरणातून मुक्ती द्या अन् मला स्वतःच्या सत्तेत विलीन करून घ्या." परमधामने भगवन्ताजवळ वर मागितला.

हसतहसत भगवान त्याला प्रेमाने म्हणाले, "वत्सा, मानव जीवन कुणाला यासाठी दिलं जातं, की माणसानं स्वतःसाठी जगत असताना दुसऱ्यांसाठीही काही करावं. यातच मानव-देह धारण केल्याची सार्थकता आहे. तुम्हा दोघांपैकी कोणी एकही तसं कर्म केलेलं नाही. म्हणून तुम्हाला आत्ता मोक्ष दिला जाणार नाही. मी तुम्हाला काही अद्भुत अशा शक्ती देतो. त्यां द्वारा दुसऱ्यांचं भलं करा. तुम्ही जेंव्हा निस्वार्थ भावानं परोपकार करू लागाल, तेंव्हाच तुमचं मानव-जीवन धन्य होईल. अन् तुम्ही मोक्षाचे अधिकारी व्हाल. तोपर्यन्त मानवसेवा करत रहा." इतके बोलून भगवान अन्तर्धान पावले.

परमधामला जगातल्या कोणत्या वस्तूबद्दल आसक्ती राहिलेली नव्हती. त्याची शीघ्रातिशीघ्र मोक्ष प्राप्त करून घ्यायची इच्छा होती. जंगलातून परत येताना त्याला एक तरूण दिसला. तो आपले डोके अुलट खाली करून आपल्या हातांच्या आधाराने चालत होता. त्याला पाहून परमधामला फार आश्चर्य वाटले अन् त्याने युवकाला याचे कारण विचारले.

"माझे वडील कसल्याशा गुप्त रोगाने आजारी असून अंथरूणाला खिळलेले आहेत. सर्व औषधं प्रभावहीन ठरली, आमच्या गावच्या पुजाऱ्याने म्हटले की, त्यांच्यावर कुठला तरी दुष्टात्मा स्वार झालेला आहे. मी जर दररोज काही वेळ असा

चाललो, तर तो दुष्टात्मा शांत होऊन माझे वडील बरे होतील." तरुणाने सांगितले.

"पण असं हातांच्या आधाराने चालल्यामुळे तुला त्रास नाही होत?" परमधामने विचारले.

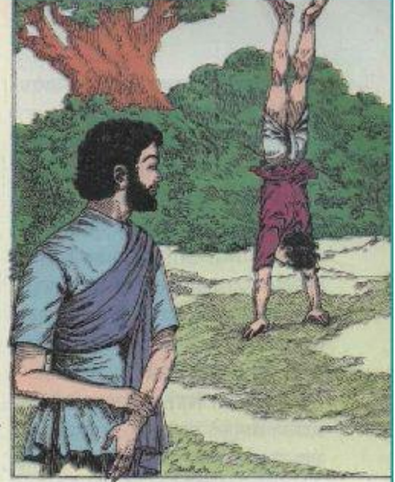
"का होत नसेल? फार त्रास होतो बुवा. याशिवाय माझा डावा हात तर जन्मापासून कमजोर आहे. वैद्यानं सुचवलं आहे की आणखी काही दिवस मी याच्या आधारानं चालत राहिलो, तर मी या हातानं अपंग होईन! पण माझ्या या हाताची अशी किंमत देऊनही जर माझे वडील बरे झाले, तर मला त्याहून मोठा आनन्द अन् सुख कशामुळे मिळेल?" आपला डावा हात दाखवत तो म्हणाला, "ते पूर्णतः बरे झाले, म्हणजे मी अधिक सुखानं अन् शान्तीनं जगू शकेन.

त्या तरुणाच्या परोपकार-भावनेनं प्रभावित होऊन परमधाम म्हणाला, "तू वास्तवतः एक श्रेष्ठ कोटीचा माणूस आहेस. तुझं पुण्यच तुला अन् तुझ्या पित्याला बरं करील. आता तू हातांवर चालणं बन्द कर, अन् आनन्दानं घरी जा. माझं बोलणं वाया जाणार नाही."

तो तरुण अुभा रहात म्हणाला, "मग तर आपण माझ्या घरी येऊन माझ्या वडिलांना दर्शन देण्याची कृपा करा."

"मी कुणाच्या घरी जाऊन त्याची परतफेड किंवा सेवा-सत्कार स्वीकारत नसतो." परमधाम म्हणाला.

"स्वामी, आम्ही असमर्थ माणसं आपणासारख्या महात्म्यांची परतफेड कशी करू शकणार? मी तर आमच्या घरी चलण्याची प्रार्थना अशाकरता करतोय, की माझ्या वडलांबरोबरच गावचे इतर पीडित लोकही आपल्या दर्शनानं लाभान्वित होतील" तो तरूण म्हणाला.

"अच्छा, असं असेल तर जरा थांब. एक काम अुरकून घेतो." परमधाम म्हणाला.

परमधामने नंतर शान्तपणे डोळे मिटून घेतले अन् आपल्या हृदयातच भगवंताचे स्मरण केले अन् म्हटले, "हे देवा, मी अगदी निस्वार्थ भावनेनं एक परोपकार केलाय. आता तरी मला स्वतःमधे विलीन करून घे."

निस्वार्थ परोपकार करणारे तुझ्यापेक्षा चांगले कितीतरी आहेत. त्यांनादेखील मी अजूनपर्यंत मोक्ष दिलेला नाहीय. मग तुलाच इतक्या लवकर मोक्ष कसा मिळेल? तो युवक सुद्धा तुझ्यापेक्षा जास्त परोपकारी आहे. त्याच्यासमोरच अुभाआहेस तू." हृदयातून भगवन्ताचा आवाज आला.

"हा युवक माझ्यापेक्षा जास्त परोपकारी कसा बरं होऊ शकतो?" आश्चयनि परमधामने विचारले.

"ज्यावेळी तुला हे रहस्य समजेल, त्या क्षणीच तुला मोक्ष मिळेल बघ!" भगवान म्हणाला.

भगवन्ताचा हा आदेश घेऊन परमधाम त्या युवकासह त्याच्या घरी गेला. त्या वेळेपर्यंत युवकाचे वडील छान बरे झाले होते. युवकाने परमधामबद्दल गावच्या लोकांना सांगून टाकले की या महात्म्याच्या आशिर्वादामुळेच त्याच्या वडिलांची रोगापासून मुक्तता झालीय! ते ऐकून गावचे सारे लोकही परमधामच्या दर्शनासाठी पुढेपुढे येऊ लागले. अन् आपापल्या दुःखापासून मुक्तिसाठी त्याचे आशिर्वाद मागू लागले.

कोणी रोगानं पिडलेला होता. कोणी सून आपल्या सासूमुळे दुःखी होती. तर कोणी सासू आपल्या सुनेमुळे! कोणाचे पीक निकालात लागले होते, तर कुणाच्या विहीरीचे पाणी आटून गेले होते. परमधामच्या आशिर्वादामुळे अन् देवाने दिलेल्या त्याच्या अद्भुत शक्तीमुळे गावचे सगळे लोक सुखी-सम्पन्न झाले. कोणाला कसलीही अडचण राहिली नाही. गाव स्वर्ग बनला.

त्या गावात रंगा नावाचा एक बदमाश होता. त्याच्या मदतीने श्रीमन्त लोक गरीबांना सतावत असत. गावात आता कोणाची कसली अडचण किंवा दुःख नव्हतं. त्यामुळे रंगाला कसलं काम उरलं नव्हतं. त्याला आता कोणीच विचारत नसे. त्यामुळे आता त्याच्या मनात वैराग्य आले.

तोही एक दिवस परमधामजवळ जाऊन म्हणाला, "स्वामी, मी फार दुष्ट माणूस आहे. मी लोकांना फार सतावलंय पण आता नुसता तो विचार आला, तरी मनाला कष्ट होतात. यातून मुक्त होण्यासाठी एकच वाट आहे. कृपा करून मला मोक्ष प्रदान करा."

"या शिवाय दुसरं काही माग-धन, आभूषण, घर, वाहन-सगळं काही द्यायला मी तयार आहे. दुसऱ्या एकाद्या गावात मानानं जगायचं साधन देऊ शकतो मी तुला. पण मोक्ष मात्र नाही देऊ शकणार." परमधाम म्हणाला.

"नाही स्वामी! दुसऱ्या एकाद्या गावी गेलो, तर पुन्हा मी पूर्वीच्याच रंगासारखा वागू लागेन; पुन्हा लोकांना त्रास द्यायला सुरुवात करीन. आता मला मोक्ष देऊन या पापमय जीवनातून मुक्तीच द्या. हे आपणासारख्या महात्म्याच्या कृपेनंच घडू शकेल." परमधामचे पाय धरत रंगाने प्रार्थना केली.

"ठीक आहे. विचार करीन. उद्या ये." परमधाम बोलला.

रंगा निघून गेल्यावर परमधामने पुन्हा एकदा हृदयात ध्यान करून भगवन्ताचे स्मरण केले.

"रंगाला मोक्ष देऊ इच्छित असशील, तर स्वतःचा मोक्ष त्यागावा लागेल. यावर नीट विचर करून काय ते ठरव" भगवन्ताने त्याला सावधगिरीचा इशारा दिला.

दुसऱ्या दिवशी परमधामने रंगाला म्हटले, "मी तुला आपलं सारं पुण्य देत आहे. नदीच्या पाण्यात स्नान कर अन् भगवंताचं ध्यान करून मोक्षाची कामना कर. तुला भगवान मोक्ष प्रदान करील."

रंगाला मोक्ष दिल्यानंतर भगवन्त आपण होऊनच परमधामच्या पुढ्यात प्रकट झाले अन् त्यांनी म्हटले, "पुत्रा, तुला मोक्ष प्रदान करत आहे."

"नाही, आता मला मोक्ष नको प्रभु." परमधाम निश्चयपूर्वक बोलला.

"तुझं कर्तव्य तर पुरं झालंय. आज संध्याकाळी पवित्र नदीत स्नान करून भगवंताचं ध्यान कर अन् मोक्षाची कामना कर. भगवान तुला मोक्ष प्रदान करील. इतके सांगून भगवान अदृश्य झाले.

"तुझं कर्तव्य तर पुरं झालंय.

वेताळने कहाणी इथेच समाप्त केली. अन् म्हणाला, "राजा, परमधामनं प्रथम मोक्षासाठी कित्ती वेळा तरी प्रार्थना केली. पण भगवंताने नकार दिला. पण जेंव्हा परमधामनेच मोक्ष घ्यायला नकार दिला; तेंव्हा भगवन्ताने त्याला मोक्ष प्रदान केला. यात काही रहस्य आहे की परमधामची विवेकहीनता आहे? दुसरीकडे रंगासारख्या दुष्ट व्यक्तीला परमधाम इतक्या सहजपणे मोक्ष देत आहे. यात त्याची

नादानी नव्हे तर काय? या प्रश्नांचं अुत्तर माहीत असूनही तू दिलं नाहीस, तर तुझ्या मस्तकाचे तुकडे-तुकडे होतील.''

वेताळच्या प्रश्नाचं अुत्तर देत राजा विक्रम म्हणाला, ''परमधामच्या मोक्षाला नकार देण्यामागे त्याची परोपकार व त्याग ही महान् भावना आहे; त्याची विवेकहीनता नव्हे! भगवन्ताकडून प्राप्त झालेल्या अद्भुत शक्तींद्वारा अधिकात अधिक जनकल्याण करायची त्याची इच्छा आहे. मानवकल्याणासाठीच देवाने त्याला या शक्ती प्रदान केल्या होत्या. भगवन्ताच्या सृष्टीची सेवा म्हणजे प्रत्यक्ष भगवन्ताचीच सेवा होय हे मर्म समजूनच त्याने आपल्या मोक्षाचे पुण्य रंगाला दिले. या भावनेनेच त्याने मोक्षाचा अस्वीकार केला. जोपर्यन्त त्याला हे ज्ञान नव्हतं, तोपर्यन्त तो जीवनाला भार समजत होता; तोपर्यन्त तो जीवनातल्या त्रासांपासून पळून जाअून मोक्षाची कामना करत होता. त्यावेळी त्याला मोक्ष दिला गेला असता, तर त्याचा आत्मा, मन आणि प्राणाचा विकास झाला नसता.

जोपर्यंत रंगासारख्या दुष्ट व्यक्तीला मोक्ष देण्याचा प्रश्न आहे, तेंव्हा तोसुद्धा अविवेकपूर्ण म्हणवला जाअू शकत नाही. रंगामधे खऱ्या पश्चात्तापाचा अुदय झालेला होता. तो आपले असले जीवन बदलू इच्छित होता. त्याच्यात खरं वैराग्य जागं झालेलं होतं. परमधामने यावेळी त्याला मोक्ष दिला नसता, त्याच्यासाठी स्वतःच्या मोक्षाचा त्याग केला नसता, तर त्याला भीती होती की रंगा पुन्हा दुष्ट व्यक्ती बनला असता. त्याने मोक्ष देअून एका दुष्टात्म्याचा अुद्धारच केला त्याबरोबरच त्याच्या अत्याचारांपासून परमधामने लोकांची सुटकाच केली.

परमधाम जेंव्हा पूर्ण रूपाने निस्वार्थी बनला, त्याचा आत्मा जेंव्हा शुद्ध व निर्मल बनला, तेंव्हा भगवन्ताने त्याला यंत्र बनवून त्याच्याकडून पृथ्वीवर मानवकल्याणासाठी जे कर्म करवायचं होतं, ते करवलं. त्याची भूमिका जेंव्हा पूर्ण झाली, तेंव्हा त्यालाही मोक्ष प्रदान केला.

यासाठीच परमधामच्या जीवनात कुठेही विरोधाभास नाहीय. तुझी शंका निराधार अन् अज्ञानसूचक आहे वेताळ!

राजाचं मौन भंग करण्यात सफलता मिळाल्याबरोबर वेताळ त्या शवासह अदृश्य झाला अन् पुन्हा त्याच झाडावर जाअून बसला.

चालू महिन्यात जन्मलेली विशेष व्यक्ती

पिता डॉक्टर कृष्णधन घोष व माता स्वर्णलता यांच्या घरी कलकत्ता इथे सन् १८७२ मधे १५ ऑगस्ट रोजी जन्मलेले श्रीअरविन्द घोष यांना बाल्यावस्थेतच दार्जिलिंगच्या एका आयरिश कॉन्व्हेंट स्कूलमधे शिकण्यासाठी पाठवले गेले. तेथून सात वर्षांच्या अल्प वयातच त्यांना सन १८७९ मधे इंग्लंडला पाठवण्यात आले, कारण त्यांची इच्छा होती की, आपल्या मुलावर भारतीयतेचा कसलाही प्रभाव पडू नये.

श्रीअरविन्द

श्रीअरविन्द यांना प्रथम लन्डन येथील सेंट फॅल्स स्कूलमधे शिक्षण घेण्यासाठी पाठवले. तिथे शाळेत त्यांनी सर्व प्रमुख बक्षिसे मिळवली. नंतर त्यांना छात्रवृत्ती (स्कॉलरशिप) देअून केम्ब्रिजच्या किंग्ज कॉलेजमधे पाठवण्यात आले. तेथे त्यांनी सर्वात अधिक मार्क्स् मिळवून ते ट्रिपोस परीक्षा पास झाले. त्याचबरोबर भारतीय प्रशासनिक सेवा (इण्डियन सिव्हिल सर्विस) ची खुली चढाओढही अुत्तीर्ण केली.परन्तु त्यांनी प्रशासनिक सेवेत त्यांना इंग्रजांची नोकरी करणे पसन्त नव्हते, म्हणून घोडेस्वारीच्या परीक्षेला ते अनुपस्थित राहिले. त्यावेळी बडोद्याचे महाराज सर सयाजीराव गायकवाड लण्डनमधे होते. त्यांनी आपल्या राज्यात त्यांना नोकरी देण्याचा प्रस्ताव मांडला. श्री अरविन्द सन् १८९३ मधे भारतात त्यांना कैद करण्याचा व देश सोडून जाण्याच्या शिक्षेचा प्रयत्न केला गेला. परन्तु या सर्वांबद्दल काही माहिती नसलेले श्रीअरविन्द फ्रेंचांची वसाहत पांडिचेरी येथे आले.

इथे त्यांच्या जीवनाचे एक नवेच पर्व सुरु झाले. ते पूर्णतः योगाकडे वळले. आणि योगाच्या माध्यमातून जीवनाचे रहस्य शोधण्याच्या कामाला लागले. त्यांना असा अनुभव आला की, सृष्टीच्या विकासात मानव हेच अन्तिम पाअूल नव्हे. माणूस एका नव्या व्यक्तित्वात अजूनही विकसित होईल - मनापासून नव्हे. तर मनापक्षाही अत्यन्त अुच्च चेतनेने चालित होईल. त्या चेतनेला त्यांनी 'अतिमानसिक चेतना' असे म्हटले आहे.

भारताला स्वातन्त्र्य श्रीअरविन्दांच्या वाढदिवशी मिळाले.

आज मानव-जातीच्या भवितव्याबद्दलच्या श्रीअरविन्दांच्या दृष्टिकोणाबद्दल जगभरातील लोकांची रुची निरन्तर वाढत चालली आहे.

व्यायाम आवडला नाही

एका राजाचे दोन पुत्र होते - अजेय व विधेय. दोघेही कुशाग्र बुद्धीचे व होतकरू होते. दोघंही सोळा वर्षांचे झाले. सोळा वर्षातच त्यांनी सर्व विद्या शिकून घेतल्या.

आता राजासमोर एक समस्या होती, की राज्यभार दोघांपैकी कोणावर सोपवावा. कारण दोघेही समान दृष्टीने त्या योग्य होते. खूप विचार करून त्याने निश्चित केले की राजा हा सर्वप्रथम शारीरिक रूपाने, भगवंताच्या सुंदर प्रतिमेप्रमाणे सुंदर व सौष्ठवपूर्ण असायला हवा; कारण राजाही प्रजेला भगवंतासमानच असतो. म्हणूनच ज्या राजकुमाराचं शरीर आकर्षक, स्वस्थ व सौष्ठवपूर्ण असेल त्यालाच राजा व्हायला हवे. राजाचं सौंदर्य केवळ त्याच्या चेहऱ्यावर नव्हे, तर त्याच्या अंग-अंगावरून प्रतीत व्हायला हवं.

म्हणून त्याने दोन्ही राजकुमारांना बोलवून म्हटले, "तुम्ही दोघंही दोन वर्षेपर्यंत महालाबाहेर राहून आपापलं शरीर स्वस्थ, सुन्दर, आकर्षक आणि सौष्ठवपूर्ण बनवा. ज्याचं शरीर अधिक आकर्षक बनेल त्यालाच 'राजा' बनवलं जाईल. पण लक्षात ठेवा, तुम्ही राजपुत्र आहात ही गोष्ट गुप्त राहिली पाहिजे."

त्या राज्यात जयमल्ल नावाचा एक पहिलवान होता. तो एका वर्षात एकाच शिष्याला शिकवत असे. तो मल्ल-युद्ध कलेबरोबरच अशा व्यायामांबाबत दक्ष होता कि ज्यांच्यामुळे शरीराच्या प्रत्येक अवयवाची घडण सुन्दर व आकर्षक बनेल.

पित्याचे बोलणे ऐकून दुसऱ्याच दिवशी राजकुमार अजेय जयमल्लकडे गेला. त्याच दिवशी जयमल्ल आपल्या शिष्यांची निवड करणार होता. अजेयसुद्धा त्या निवडीत सामिल झाला. आणि हर प्रकारे अुपयुक्त सिद्ध झाला. जयमल्लने त्याला आपला शिष्य बनवला आणि मल्ल विद्या, त्याचप्रमाणे निरनिराळ्या व्यायामांचा अभ्यास शिकवू लागला.

विधेय एका दुसऱ्याच गावी जाअून अज्ञात रूपाने राहू लागला. त्या गावचे लोक आळशी आणि भाग्यवादी होते. कित्येक वर्षांपासून तिथे पाअूस पडला नव्हता. त्यामुळे पीकपाणी चांगले नव्हते. तरीही लोकांनी काहीच अुपाय केले नाहीत, अन् भाग्याच्या भरंवशावर नुसतेच बसून राहिले. फलतः कुणाजवळही खायला एक दाणाही अुरला नाही. गाव तर भीषण दुष्काळाच्या सीमेवर होता.

विधेयने गाव सुधारायचा निश्चय केला. तो गावच्या प्रमुख अधिकाऱ्याला भेटला. व त्याला म्हणाला की, गाववाल्यांनी मिळून परिश्रम केले, तर इथलं भाग्य पालटू शकतं. परंतु तो अधिकारीही गावच्या लोकांप्रमाणेच सुस्त होता. त्यामुळे त्याने विधेयचे म्हणणे गंभीरतेने घेतले नाही. अन् ते नुसतेच चेष्टा समजून सोडून दिले. परंतु विधेयने गाव सुधारायचा अन् गाववाल्यांच्यात विश्वास पैदा करायचा पक्का संकल्प केला होता. म्हणून त्याने ग्रामाधिकाऱ्यासमोर आपला खरा परिचय दिला.

अधिकारी राजकुमाराचा परिचय जाणताच घाबरून गेला. त्याने ताबडतोब गाववाल्यांना बोलावून त्यात राजकुमारने आपला खरा परिचय दिला.

"हा गाव शापग्रस्त आहे. आम्ही परिश्रम करूनही काही लाभ होणार नाही." एक वृद्ध निराशेच्या सुरात बोलला.

"या शापातून मुक्त करायलाच तर मी इथे आलो आहे. कठिण परिश्रमाला दुसरा काही अुपाय नाही. शापाचा अुपाय म्हणजे श्रमच! मी सांगेन तसं तुम्ही सर्व मिळून करा म्हणजे त्याचं फळ गोडच मिळेल. मला साथ दिली नाहीत, तर तुमचं दारिद्र्य कधीच दूर होणार नाही. त्याबरोबरच तुम्हाला राजदण्डही मिळेल." राजकुमार विधेयने त्यांना प्रेरक व भयभीत करणाऱ्या शब्दांनी अुत्साहित करायचा प्रयत्न केला.

काही लोकांनी मनापासून प्रेरित होअून अन् काहींनी त्यांना भय दाखवल्यामुळे राजकुमाराला सहाय्य करायचा निर्णय घेतला. अशा प्रकारे सारा गाव राजकुमारच्या निर्देशनाखाली कठिण परिश्रमात दंग झाला. सर्वांनी मिळून शेकडो तलाव खोदले की ज्यामुळे पाणी देण्याची व्यवस्था होअू शकेल. सर्वांनी आपापल्या शेतात धान्य पेरले. पाणी दिल्यामुळे सर्वांचे पीक चांगले तरारले पुढल्या वर्षी पावसाचे पाणी तलावांमधे भरल्याने

पाणिग्रही

पाणी कमी पडलं नाही. लोकांनी गावच्या चारी बाजूंना वृक्ष लावले. अन् रस्ते ही बनवले. दोन वर्षात गावाचा कायापालट झाला. आता विधेय गाववाल्यांचा निरोप घेऊन आपल्या महालात पित्याकडे परत आला.

अजेय राजवाड्यात अगोदरच पोचला होता. राजाने दोघांच्याही गोष्टी ऐकल्या अन् दोघाचं शरीर सौष्ठवही पाहिलं. दोघंही स्वस्थ, सुंदर व आकर्षक दिसले. परंतु अजेयचे शरीर अधिक घाटदार व पुरुषोचित होते. त्याने राजा बनण्याचा दावा करत म्हटले, "मी तर एका वर्षातच आपली अट पूर्ण केली. या शिवाय मी अटीनुसार आपण राजकुमार असल्याचं रहस्य कोणाही समोर प्रकट केलं नाही. पण विधेयने मात्र ही अट भंग केली. त्यामुळे राजा बनायचा अधिकार केवळ मलाच आहे."

राजा हसत म्हणाला, "देश माती, डोंगर इत्यादी जड पदार्थांना म्हणत नाहीत. देश तर माणसांपासून बनतो. प्रजा ही जिवन्त सत्ता आहे. तोच देश आहे. परिश्रम तोच सार्थक होतो, जो प्रजेसाठी तिच्या कल्याण व अुत्थानासाठी केला जातो. तुम्हा दोघांचेही शरीर सुगठित व सौष्ठव आकर्षक आहे. पण तुझें श्रम फक्त आपल्या शरीरासाठीच केलेले आहेत. पण विधेयचे श्रम प्रजेच्या कल्याणासाठी केलेले आहेत. ते बहुजनहिताय आहेत. म्हणूनच जास्त सार्थक आहेत."

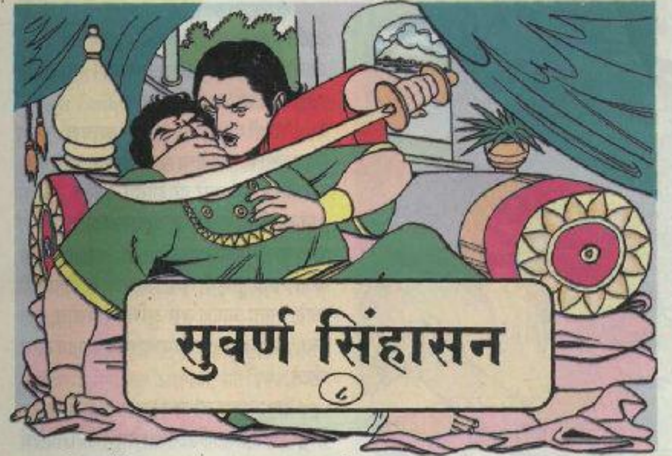
"याशिवाय तू केवळ मला प्रसन्न करून राजा बनण्यासाठी श्रम केलेस. विधेयने राजा बनण्याच्या अटीची पर्वा केली नाही अन् गाव सुधारण्यासाठी, त्यांना परिश्रमी बनवण्यासाठी अटही मोडली. त्याच्या कार्यांमुळे सारी प्रजा प्रसन्न आहे. दारिद्र्याने ग्रस्त गाव आज आत्मनिर्भर झाला.

"जरी तो वयाने तुझ्यापेक्षा लहान असला तरी माझ्या विचाराप्रमाणे राजा बनायचा अधिकारी तोच आहे. जे काम राजा करू शकत नाही, ते तुम्ही पुरं करू शकता. म्हणूनच माझी इच्छा आहे की, तू सेनापतीच्या रूपात राज्य संचालनात मुख्य भूमिका कर अन् दोघंही भाऊ मिळून प्रजेची देखरेख करा.

माझं म्हणणं स्वीकारलंत तर तुम्हा दोघांच्यात लपलेले गुण यांचा निरन्तर विकास होत राहील अन् त्यांच्या मदतीने पूर्ण राज्य सर्व दृष्टींनी समृद्ध होत राहील."

अजेयने पित्याच्या अटीचे वास्तविक मर्म समजून घेतले अन् त्याच्या आदेशाचा सहर्ष स्वीकार केला.

(आतापर्यन्त सुवर्णगिरिचा राजकुमार मलयध्वज त्या गुरुकुलात विद्याध्ययन करत होता. पित्याच्या हत्येची बातमी कळल्यावर तो आपल्या पित्याचे मित्र सिंहगुप्तला भेटतो आणि त्याची युवराज्ञी शालिनीला घेअून गुप्तवेषात सुवर्णगिरीच्या राजधानीत प्रवेश करतो. तिथे एका देशभक्त नागरीकाच्या साह्याने वज्रकीर्ति आणि कन्दर्प यांच्या शयन कक्षाच्या पहारेकऱ्यांना आपल्या पक्षात मिळवून घेतो.)

अर्ध्या रात्रीनंतर मलयध्वजने गुरूच्या साह्याने वज्रकीर्तीच्या शयनागारात प्रवेश केला.त्यावेळी तो गाढ झोपेत होता. मलयध्वजने त्याला पायाने लाथ मारून अुठवले. आपल्या समोर अुघडी तलवार घेतलेल्या एका युवकाला पाहून वज्रकीर्ती किंचाळला. मलयध्वजने त्याचे तोंड बन्द करत म्हटले, "तू कपटाने माझ्या राज्यावर आक्रमण करून झोपलेल्या माझ्या पित्याची हत्या केलीस. पण मी मात्र तुला जागवून न्यायपूर्वकच मारत आहे." इतके बोलून त्याने वज्रकीर्तीच्या छातीत तलवार घुसवली.

त्याच वेळी वीरच्या मदतीने पुरुषवेषात शालिनीने विश्वासघातकी सेनापती कन्दर्पच्या शय्यागारात प्रवेश करून त्याला जागवले. तो जागा झाल्याबरोबर त्याच्या शरीरात विषपूर्ण सुई भोसकली. काही क्षणातच तो मृत्यूच्या मांडीवर कायमचा झोपला.

मलयध्वज वज्रकीर्तीला मारून गुरूबरोबर कन्दर्पाच्या कक्षाकडे सरकत होता, इतक्यात वाटेतच शालिनी भेटली. तिने कूटभाषेत संकेताने

लक्ष्मी गायत्री

सांगितले की काम झालंय.

मलयध्वजाने वीरला आदेश देऊन राजमहालातल्या साऱ्या पहारेकऱ्यांना तिथे बोलावले व आपला परिचय देऊन म्हटले, "इथला राजा आता मीच आहे. विश्वासघातकी कन्दर्प अन् कपटी वज्रकीर्तीला त्यांच्या पापाची शिक्षा आता मिळून चुकली आहे. माझ्या आदेशावाचून महालात जे कोणी आले, त्यांना कैद करा. आजची रात्र फार भयंकर आहे. खबरदार, एक पक्षीही इथे प्रवेश करायला धजू नये. जा, सतर्कतेनं आपापल्या कर्तव्याचं पालन करा."

यानन्तर मलयध्वज बन्दीगृहाकडे चालू लागला. त्याने बन्दीगृहाच्या अधिकाऱ्याला म्हटले, "मी राजकुमार मलयध्वज आहे. कन्दर्प अन् वज्रकीर्ती मरण पावले आहेत. मी आपले मन्त्री आणि राजाचे भक्त सेनाधिकाऱ्यांना मुक्त करायला आलो आहे. बंदीगृह अधिकाऱ्याने ताबडतोब मन्त्री व सेनाधिकाऱ्यांना मुक्त केले.

"मन्त्रीमहाशय, आता आपण पुन्हा राज्याच्या संचालनाचा भार आपल्या हाती घ्या. रस्त्यातले सर्व काटे दूर झालेले आहेत. कन्दर्प अन् वज्रकीर्ती मारले गेले. उद्या सकाळीच नवीन राजाची घोषण व्हायला हवी. आत्तापर्यन्त दोघांच्याही मृत्यूची खबर महालाबाहेर पोचलेली आहे. आता आपण जसं उचित समजाल, तसं करा." मलयध्वजने मन्त्र्याला सादर प्रणाम करत म्हटले.

"साधुवाद मलयध्वज! तुझ्या पित्याचा सूड घेऊन राज्यही परत मिळवलंस हे तू मोठ्या वीरतेचं काम केलं आहेस. आता सर्व काही माझ्यावर सोड. परन्तु हा तुझ्याबरोबरचा युवक कोण आहे?" शालिनीकडे संकेत करून मन्त्र्याने विचारले.

"ते नंतर सांगेन. हा त्यासाठी उपयुक्त वेळ नव्हे. आत्ता माझ्यासाठी काय आदेश आहे? मलयध्वज म्हणाला.

"तू आत्ता आराम कर. सकाळी सात वाजता सभाभवनात हजर हो." मंत्री म्हणाला.

यानन्तर मन्त्री सेनाधिकाऱ्यांना घेऊन त्यांच्याबरोबर जे कैदी होते ते सारे सेनाशिबिरात पोचले. आणि सर्व सेनाधिकाऱ्यांना संबोधित करत.

"आपल्या पहिल्या राजाच्या राजपुत्राने शासनाचा भार आपल्या हाती घेतला आहे. सकाळी सात वाजता सभाभवनात त्यांचा

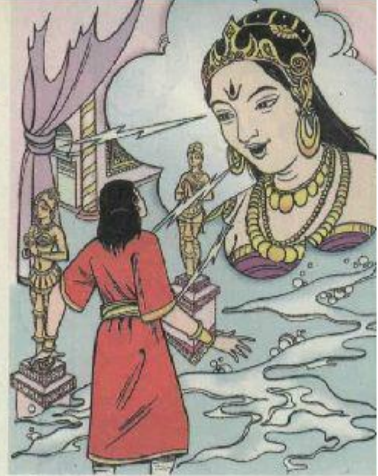
राज्याभिषेक होईल. राज्याचं अनुशासन ही सेनेची जबाबदारी राहील. कन्दर्प व वज्रकीर्ती यांचे परिवार पुढल्या निर्णयापर्यन्त कैदखान्यातच रहातील. सकाळी पाच वाजता नगरभरात अशी दवंडी पिटवा की प्रजासुद्धा या समारंभात सामिल होऊ शकते."

सकाळी नवीन आक्रामक राजा आणि कदर्पाचा मृत्यु व युवराज मलयध्वजच्या राज्याभिषेकाबद्दल प्रजेने आनन्दोत्सव साजरा केला.

राजा म्हणून घोषित झाल्यावर गुरूला सोनं व चांदीच्या अगणित अशर्फ्या, भेट दिल्या आणि वीरला बोलावून घेऊन म्हटले, "तुम्ही एका दुष्ट व विश्वासघाती व्यक्तीला साथ दिली आहे. तुम्ही विषारी कीटकाप्रमाणे धोकादायक आहात. तुम्ही कसलीही जबाबदारी देण्याच्या लायकीचे नाही आहात. मी तुमची मदत घेतली आहे. म्हणून तुम्हाला प्राणदान देतो आहे. तुम्ही आजपासून उद्यानातल्या रोपांची काळजी घ्याल."

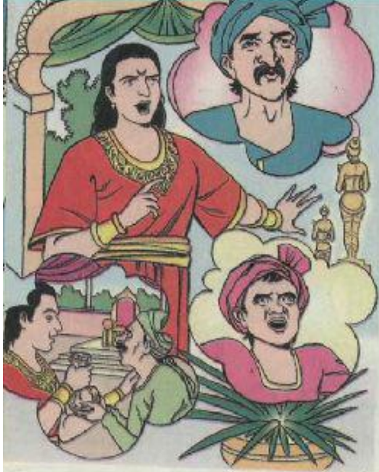
नन्तर त्याने सुकेतुला सहपरिवार आपल्या राजभवनात भोजनासाठी निमंत्रित केले. आणि त्यांच्याबद्दल कृतज्ञता प्रकट करत म्हटले की, "आपण माझ्याबरोबर संकटातही बन्धुप्रमाणे स्नेहपूर्ण व्यवहार केलात. म्हणून आपण माझे बन्धुच आहात. भविष्यात राजमहालाच्या प्रत्येक उत्सवात आपण आमचे सन्मानित अतिथी असाल."

एका आठवड्यानन्तर मलयध्वजने परिवारासह भिल्ल राजा सिंहगुप्ताला आमन्त्रित करून शालिनीबरोबर विवाहाचा प्रस्ताव केला.

काही दिवसांनी विवाह झाल्यानन्तर दोघेही प्रजेच्या कल्याणकार्यात रुजू झाले.

दुसऱ्या सालभंजिकेने कहाणी इथेच समाप्त करून विजयदत्तला म्हटले, "युवराज विजयदत्त शालिनीशिवाय मलयध्वजला त्याच्या उद्देश्याच्या पूर्तीत सहाय्य देणाऱ्या तीन्ही व्यक्ती त्याच्याच राज्याचे नागरीक होते. तिघांमध्येही जर एक जरी व्यक्ती त्याला मदत न करता, तर त्याला राज्य मिळवणं अशक्य होते, म्हणजेच त्याच्यासाठी तिन्ही व्यक्तींचं सहाय्य एकसारखंच होतं. तरीही त्याने तिघांच्या सन्मानात त्यांच्याबद्दल कृतज्ञता दाखवण्यात फरक का बरं केला? गुरूला त्याने फक्त सुवर्णमुद्रा दिल्या, परन्तु सुकेतुला राज सन्मान देण्याबरोबरच स्वजन असल्याप्रमाणे प्रेम दिले. आणि वीरला दोन्हीपैकी

काहीच दिले नाही. अुलट त्याला अपमानित करून निम्न स्तराचे काम दिले. त्या तीन्ही नागरीकांबद्दल मलयध्वजच्या व्यवहारात अशा भेदभावाचं कारण काय? त्याने तसं काही अज्ञानामुळे केलं? कि जाणूनबुजून पक्षपात केला, किंवा यामागे राजधर्माचं काही सूत्र लपलेलं आहे? आणि मलयध्वजच्या जागी तूच स्वतः असतास, तर तू त्या तिघांशी कसा वागला असतास?

"तू जर या प्रश्नांची योग्य अुत्तरं दिलीस तर सुवर्ण सिंहासनाची अधिष्ठात्री देवी, त्या तीन नागरीकांच्या बाबतीत मलयध्वजच्या व्यवहारात भिन्नतेमुळे त्याचं अज्ञान किंवा पक्षपात नव्हे, परन्तु राजधर्माचं गूढ सूत्र लपलेलं आहे. राजधर्माचा ज्ञाता भिन्न भिन्न व्यक्तींबरोबरची त्याची चेतना व बुद्धीच्या स्तरानुसार व्यवहार करतो. तीन्ही नागरीकांच्यात स्तरभेद असल्यामुळेच त्याने तिघांचं स्वागत - सत्कार निरनिराळ्या पद्धतीने केला.

"वीरचा स्तर अधम आहे. तो राजद्रोही, नीच व कुटिल आहे. तो नाइलाज झाल्यावर राजकुमारला मदत करण्याचं वचन देतो. असे लोक दण्डपात्र आहेत. परन्तु मलयध्वज त्याचा अुपकार दुर्लक्षित करू इच्छित नाही. मग त्याने नाइलाजानेही त्याला मदत का केली नसेल? म्हणूनच त्याला प्राणदण्डापासून मुक्त करतो. प्राणदानच त्याला पुरेसं आहे.

गुरूदेखील पहारेकरी आहे. पण त्याच्यात कृतज्ञता आहे. राजभक्ती तो मध्यम स्तराचा नागरीक आहे. तो स्वेच्छेने राजकुमारला मदत करतो. जरी तो दीन आहे, तरीही राजकुमारचं अनुचित धन घेत नाही. असे मानसिक स्तर असणाऱ्या लोकांसाठी धनाची भेट फार महत्वपूर्ण असते. असे लोक याहून अधिकाची इच्छाच करत नाहीत. म्हणून गुरुला अगणित अशर्फ्या देअून त्याची जीवनभराची दरिद्रता दूर केली. गुरुच्या मानसिक स्तरानुरूप हा सर्वोत्तम अुपहार होता. अन् यामुळे तो पूर्णतः संतुष्ट होता.

"सुकेतु हा अुत्तम कोटीचा नागरिक आहे. तो केवळ राजभवनासंबंधी ज्ञान ठेवत नाही, पण अुलट त्याच्यात राजभक्तीही आहे. त्याच्यात मातृभूमीबद्दल प्रेम आहे. त्याला अुचित - अनुचितचं ज्ञान आहे. म्हणूनच तो कन्दर्पच्या विश्वासघाताला मोठंच अधम कर्म मानतो. तो आपल्या राजासाठी सर्व काही करायला तयार आहे. हेच कारण आहे की त्याने मलयध्वजला

आसरा दिला अन् त्याची संपूर्ण योजना कार्यान्वित करण्यात मुख्य भूमिका पार पाडली. त्याने राजकुमारला स्वजनाप्रमाणेच आपल्या घरात ठेवले. आणि त्याला सर्वप्रकारे मदत केली. त्यामुळेच राजकुमार मलयध्वजनेही राजा झाल्यावर त्याला व त्याच्या पत्नीला आपल्या नातेवाइकाप्रमांणे सारखाच राजसन्मान दिला. धनापेक्षाही अुच्च श्रेणीची ही राजकीय प्रतिष्ठा विशिष्ट नागंरीकांनाच सुलभ होते. हा सन्मान सुकेतुच्या मानसिक स्तराला सर्वथा अुपयुक्त होता. आणि तो यामुळे पूर्णतया सन्तुष्ट होता.

"माझ्या दृष्टीने मलयध्वजचा तिघांशी निरनिराळा व्यवहार त्याची योग्यता व स्तराला अनुरूप असल्यामुळे सर्वथा अुचितच होता. एका अुत्तम कोटीच्या राजाला असेच करायला हवे. राजधर्माचं हेच आदर्श रूप होय. - मलयध्वजच्या स्थानी जर मी असतो तर असाच व्यवहार केला असता.

"विजयदत्तचे अुत्तर ऐकून दुसरी सालभंजिका प्रसन्न होअून म्हणाली, "अभिनन्दन युवराज! तुझं अुत्तर आदर्श राजाच्या धर्मसूत्राप्रमाणेच आहे. आता तू दुसऱ्या पायरीवर आरोहण करण्यास योग्य आहेस. तुझं स्वागत आहे."

सालभंजिकेकडून विजयदत्तचे स्वागत होताना पाहून सभाभवनात टाळ्यांचा कडकडाट झाला. मंगलवाद्यांच्या स्वराने चारी बाजूंना आनन्दाची लहर पसरली. विजयदत्तने प्रसन्न मुद्रेनं दुसऱ्या पायरीवर पाय ठेवले.

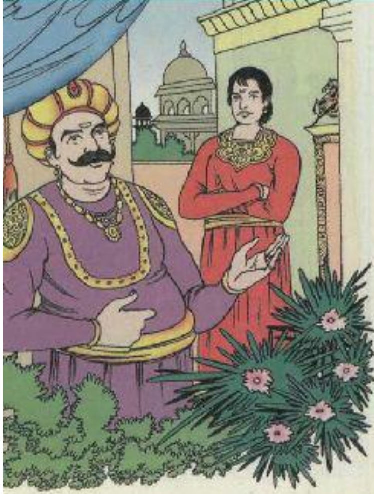
आता तिसरी व शेवटची सालभंजिका हसत म्हणाली, "युवराज विजयदत्त! न्यायाच्या

देवीच्या रूपात तू माझा परिचय जाणून चुकला आहेस. मी तुला न्यायवर्धन नावाच्या एका राजाची गोष्ट सांगते. श्रद्धापूर्वक ऐक."

न्यायवर्धन सुभद्र देशाचा राजा होता. तो आपल्या आदर्श न्यायासाठी सर्वत्र प्रसिद्ध होता. आणि यामुळेच आपल्या राज्यातल्या प्रजेला फार प्रिय होता. त्याच्या न्यायात कुठे पक्षपात किंवा असत्याचा आभासही नसे. त्याच्या न्यायामुळेच त्याचे नाव 'न्यायवर्धन' असे पडले. तसं त्याचं खरं नाव बलवर्धन होतं.

सुभद्र देशाचा शेजारचा राजा भौम्य हा बलवर्धनचा जिवलग मित्र होता. जेंव्हा भौम्यचा युवराज कुमारसेतु तरूण झाला तेंव्हा एक दिवस राजा भौम्य त्याला म्हणाला, "पुत्रा, मी आता वृद्ध झालोय. तुला राज्याभिषेक करावा असं

वाटतंय मला. पण राजा बनण्यापूर्वी मुख्य धर्म न्याय याचं यथोचित ज्ञान आवश्यक आहे. शेजारचा राजा आदर्श न्यायासाठी प्रसिद्ध आहे. तू काही दिवस शिष्यरूपाने त्याच्याबरोबर राहून न्याय धर्माचं पालन केलंस तर छान होईल. हे तुझ्या फार हिताचं होईल."

पित्याच्या आदेशानुसार कुमारसेतु सुभद्र देशात जाऊन राजा न्यायवर्धनला भेटला. राजाने त्याच्यावर पुत्रवत् प्रेम केले अन् म्हटले, "न्यायाच्या विषयात मला जे जे माहीत आहे, ते सांगेन. न्यायव्यवस्था एक विशाल परिवारा-समान आहे. राजा त्या परिवाराचा प्रमुख आहे. ज्या प्रकारे परिवारात मुलांची भांडणं होतात, त्याचप्रमाणे राज्यभरात प्रजेमधे आपसात मतभेद होत रहातात. जर ते आपसातच मिटवले गेले, तर चांगलं होतं. नाहीतर त्यांच मतभेदांच्या निर्णयाचं दायित्व प्रमुखावर येतं. राज्याच्या झगड्यांचा निपटारा करण्यासाठी न्यायाधीश असतात. हे कार्य ज़र त्यांच्याकडून झाले नाही, तर ती समस्या राजासमोर प्रस्तुत केली जाते. राजाचं हे कर्तव्य असते की, त्या तथ्याच्या मुळापर्यंत जावं अन् सत्याचा पत्ता लावावा. अन् त्याप्रमाणे न्याय करावा. खरा न्याय देशाच्या आंतरिक सुखशान्तीसाठी आवश्यक आहे. त्यामुळे राजा हा प्रजेच्या प्रेम व आदराला पात्र होतो. प्रजेचं पूर्ण समर्थन असेल, तर त्याची शक्ती हजार अक्षौहिणी सेनेइतकी होते.

अशा प्रकारे राजा न्यायवर्धनने कुमारसेतुला न्याय विषयावर बऱ्याच गोष्टी सांगितल्या आणि दुसऱ्या दिवशी राजसभेत उपस्थित राहून न्याय-विचाराची प्रक्रिया लक्षपूर्वक पहायला व ऐकायला सांगितले.

दुसऱ्या दिवशी कुमारसेतु न्यायवर्धनबरोबर बसून राजसभेत होणारी न्याय प्रक्रिया लक्षपूर्वक पाहू लागला.

त्या दिवशी न्याय - निर्णयासाठी तीन व्यक्ती आल्या होत्या. त्यातला पहिला फिर्यादी एक साधारण शेतकरी होता. त्याचं नाव होतं स्वामी. त्याच्या प्रतिवाद्याचं नाव होतं चन्द्र.

राजाचा आदेश मिळून स्वामीने फिर्याद करताना म्हटले, "महाराज, माझा प्रतिवादी चन्द्र लहानपणापासून माझा मित्र आहे. आम्ही दोघं तरुण झालो तेंव्हा आपली मैत्री स्थायी बनवण्यासाठी विवाहापूर्वीच आपसात व्याही बनण्याचं ठरवलं. आणि कालक्रमाप्रमाणे माझ्या घरी एक मुलगा झाला. मी चन्द्रला खुश होऊन म्हटले, "बघ! तुझा जावई जन्मला" तोही खूप खूश झाला. त्याच्यानन्तर चन्द्रचं लग्न झालं अन् त्याच्या घरी एक मुलगी जन्मली. मी ही आपली सून जन्मली म्हणून खूप खूश झालो. दोन्ही मुलं जेंव्हा जरा मोठी झाली तेंव्हा त्यांची आपसात मैत्री झाली. आम्ही दोघांनी त्यांच्या विवाहाचं नातं पक्कं केलं. दोन्ही परिवारातल्या वयोवृद्ध लोकांनीही आपापली संमती दिली.

"संयोगाची गोष्ट पहा! त्याच दिवसापासून त्यांचे दिवस फिरले. तिनं ज्या कोणत्या वस्तूला हात लावला, ती सोनं बनली. दिवसेंदिवस त्यांची सम्पत्ती वाढली. तो काही वर्षातच गावचा एक मोठा शेतकरी बनला.

"पण तेंव्हापासून माझ्यावर दुर्भाग्याची छाया फिरू लागली. माझी आर्थिक स्थिती हळू हळू खराब होत गेली. माझे परिश्रम व्यर्थ होत राहिले. मी जितकी मेहनत करी, तितकं फळ मिळत नसे. मला पाच मुलं झाली. परिवार वाढत राहिला, पण उत्पन्न कमी होत गेलं. परिणाम असा झाला की, जी काही थोडीशी जमीन होती, ती विकावी लागली.

"माझी ही दुरवस्था पाहून चन्द्र अन् त्याची पत्नी आमच्या कुटुंबापासून दूर-दूर राहू लागले. एक दिवस त्यांनी सांगून टाकल की - आमच्या मुलीचं लग्न आम्ही तुमच्या मुलाशी कधीच करणार नाही."

चन्द्रची धन संपत्ती पहाता पहाता आमच्या कुळातले काही प्रमुख लोकही त्याचंच समर्थन करू लागले. त्यांचंही म्हणणं आहे की, लहानपणाच्या गोष्टींचं काही मूल्य नसतं. ते जमेत धरू नये. महाराज, पूर्ण विषय मी आपणाला सांगितला. आता आपणच त्याला समजावावं की वचन मोडणं बरं नव्हे. ते चूक आहे. लक्ष्मीला आमची सून बनायला, तिला आदेश द्यावा."

वीर म्हणाला, "त्याच्या बोलण्यात कधी सरळपणा असे, तर कधी व्यंग्य. पण शेवटी तो जोर भरल्या स्वरात सांगत राहिला.

महाराजाने चन्द्रकडे पहात त्याला विचारले, "चन्द्र, तुझं काय म्हणणं आहे?"

क्रमशः

एका महान् संस्कृतीचा शोध
युगायुगांचा गौरवशाली इतिहास

अज्ञात कुल असणारा ऋषी

अुन्हाळ्याच्या सुट्या सुरू झाल्या होत्या. चमेली व संदीप यांच्याजवळ त्यांच्या ग्रँड-पाच्या गोष्टी ऐकायला वेळच वेळ होता. आजोबा डाइनिंग टेबलवर असोत, की ड्रॉईंग रूममधे; नदी किनारी फिरत असोत वा लायब्ररीत असोत; मुलं त्यांच्याकडून एकादा इतिहासाचा प्रसंग, आख्यान किंवा गोष्टी ऐकण्याची सुवर्ण संधी कधीही हातून जाअू देत नसत.

"आजोबा, दण्डकारण्याची गोष्ट खरोखरीच मोठी मोहक होती. अन् त्या महा अरण्यात वेळो वेळी घटित होणाऱ्या घटनाही काही कमी चित्ताकर्षक नव्हत्या." चमेली म्हणाली.

"आणि प्राचीन भारतात वनात शैक्षणिक केंद्रही असत. मी बरोबर बोलतोय न आजोबा?" संदीप म्हणाला.

"ठीक. वनांमधे गुरुच्या आसपास अथवा समुदायांची स्थापना होत गेली. कारण ऋषिगणच गुरु असत. ते जंगलात रहाणं पसंत करत" आजोबा म्हणाले. "निःसंदेह सदा आदर्श स्थानांवरच, - नद्यांच्या तीरावर किंवा रम्य अशा दरीत या पाठशाला असत.

'सुन्दर' संदीपने आपला मनोभाव व्यक्त केला -

"आजोबा, हा दादा 'सुन्दर' तर म्हणतोय. पण गुरुकुलात हा एक दिवसही राहू शकणार नाही. कारण त्यावेळी त्यांच्याजवळ बॅडमिंटन नव्हतं ना!" चमेलीने टीका केली.

"काही हरकत नाही." पण मी आपल्या मित्रांबरोबर लपंडाव खेळलो असतो. शहरात अशी संधी कुठून मिळणार?" संदीप म्हणाला.

"खरंच आहे की त्यांच्याजवळ बॅडमिंटन, टेनिस किंवा क्रिकेट नव्हतं, पण शारीरिक व्यायाम आणि खेळाची अुत्कृष्ट पद्धत होती, जशी-कुस्ती, पळणं, पोहोणं, झाडावर चढणं अन् खूप प्रमाणात खेळ. कबडी अन् हा-डू-डू त्याच परम्परेचे खेळ आजही आहेत. त्यात श्वासावर नियंत्रण आणि शरीराची लवचिकता यांची खूप आवश्यकता असते. या शिवाय क्षत्रीय परिवाराच्या बालकांना धनुष्यविद्या, असिक्रीडा, लाठी फिरवणेही खूप शिकावे लागत असे." आजोबा म्हणाले.

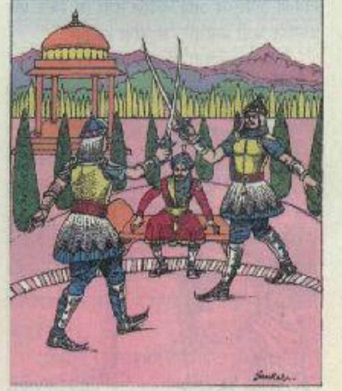

विश्वावसु

"हाँ, आठवलं. त्या काळी वर्णव्यवस्था काय फार कडक होती आजोबा?" संदीपने विचारले.

"वर्णव्यवस्थेच्या सुरुवातीपासूनचं आपल्याकडे काही विवरण नाहीयं. पण एक वस्तु निश्चित आहे. व्यक्तीचा स्वभाव आणि पेशा यांच्यात सामंजस्य आणण्यासाठीच याची सुरुवात झाली होती. काही लोक जे साहसिक कार्य पसन्त करत असत त्यांच्यासाठी क्षत्रीयाचा पेशा होता. काहींना व्यापार आवडे त्यांना वैश्य असे म्हणत. काही शेती किंवा ते तऱ्हेतऱ्हेच्या सेवा देणं पसंत करत. त्यांना शूद्र म्हणत, जे शास्त्राच्या अध्ययनात व ध्यानात रत रहात. असत, त्यांना ब्राह्मण म्हणत असत. सर्वच कामांना सारखं महत्त्व दिलं जाई. आपलं सामान्य ज्ञान असं म्हणतं की, आरंभी हे वर्गीकरण वंशानुगत नसावं." आजोबा असं म्हणून थांबले.

"मग हे वंशानुगत कसं झालं?" संदीपने जिज्ञासा दाखवली.

"व्यावहारिक कारणांमुळे. शास्त्रांचं अध्ययन आणि कर्मकांडाच्या वातावरणात राहिल्यामुळे ब्राह्मणाचा मुलगा आपोआपच या सर्वांमधे रुचि दाखवू लागला. क्षत्रीयाचा मुलगा आपल्या पित्याला शस्त्रास्त्र चालवताना पाहून आकर्षित झाला व शस्त्र विद्या शिकू लागला. त्याच्या पित्याला हे आपल्या मुलाना शिकवायला चांगलं वाटलं असेल. हीच गोष्ट अन्य दोन पेशांच्या बाबतही झाली असेल. तोपर्यन्त या व्यवस्थेत कसलाही दोष नव्हता, कारण एका

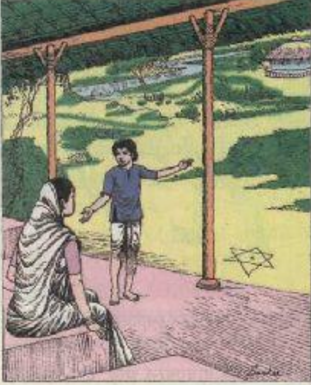
शाखेतून दुसऱ्या शाखेत स्थानांतर होअू शकत असे. त्रास तेंव्हा सुरू झाला, जेंव्हा श्रेष्ठता व हीनता या भावनेनं हे सर्व परंपराग्रस्त झाले. दोष तर मानव स्वभावात आहे, त्याच्या अहंभावात आहे. आशा करूया, कि एक दिवस असा येईल, की आपण आपल्या अहंकारी भावनेपासून वर अुठू शकू."

"अशी अुदाहरणं आहेत का कोणी आपल्या वर्णाचा पेशा सोडून दुसरा पेशा स्वीकारला आहे?" चमेलीने जाणायची अुत्सुकता दाखवली.

"हा आदर्श वंशानुगत पद्धतीत बदलण्यापूर्वी अशी हजारो अुदाहरणं असतील. ती जेंव्हा एक पद्धत बनली, तेंव्हा सुद्धा पुष्कळ दिवसपर्यंत तिच्यात लवचिकता राहिली. राजा व प्रजा दोन्हींमधे समान रूपाने सन्मानित ऋषी शिष्यांची प्रकृति समजून

घेऊन असा निर्णय घेत असत कि अमुक शिष्य कोणत्या कर्म व पेशासाठी अुपयुक्त आहे. असे दृष्टान्त पुष्कळ राहिले असतील. परन्तु एकाचं लिखित असं विवरण अुपलब्ध आहे. कारण नंतर तो स्वतः एक प्रख्यात ऋषी बनला!'' आजोबा म्हणाले.

''त्याच्या विषयी सविस्तर सांगा ना आजोबा!''

चमेली अन् संदीप दोघांनीही अुत्सुकता प्रकट केली.

तेंव्हा आजोबांनी त्याची कथा सांगितली.

जंगलाच्या शेवटी एक स्त्री आपल्या एकुलत्या एका मुलासह रहात असे. जेंव्हा ही एक पद्धत बनली तेंव्हा ही अनेक दिवसपर्यंत यात लवचिकता बनून राहिली. राजा अन् प्रजा दोन्हीतही समान रूपानं ऋषी शिष्यांची प्रकृति समजून घेऊन निर्णय घेत असत कि कोणत्या कर्म व पेशासाठी हा शिष्य अुपयुक्त आहे. असे दृष्टान्त पुष्कळ झाले असतील. परन्तु एकाचंच लिखित विवरण अुपलब्ध आहे कारण नंतर तो स्वतः एक प्रख्यात ऋषी बनला. आजोबांनी सांगितले.

''कृपा करून हा विषय सविस्तर सांगाना.'' दोघांनी अुत्सुकता दाखवली.

आजोबांनी तेंव्हा त्यांची कहाणी सांगितली.

जंगलाच्या शेवटी एक बाई आपल्या एकुलत्या एक मुलासह रहात असे. त्यांच्या झोपडीच्या जवळूनच नदी वहात असे. नदीच्या दुसऱ्या तटावरच एक गुरुकुल होते. त्याचे प्रमुख एक महान ऋषी गौतम होते.

दररोज तो मुलगा नदीत स्नान करताना दुसऱ्या किनाऱ्यावर आपल्या समवयस्क मुलांनाही स्नान करताना पहात असे. गुरुने त्यांना गायत्री मंत्राचा अुच्चार करायला आणि सूर्यनमस्कार घालायला शिकवले होते. या बालकाच्या मनात इच्छा होत असे की ''आपणही त्यांच्यावरोबर राहून तसं करू शकणार नाही?''

एक दिवस त्याने आपली इच्छा आईला सांगितली, ''का नाही करू शकणार? गुरुला भेटून स्वतःला आपला शिष्य बनवायला त्यांना प्रार्थना कर की, ''आईने त्याला सुचवले.

दुसऱ्या दिवशी त्या बालकाने नदी पोहून पार केली अन् गुरूंना आपली इच्छा सांगितली. त्याची इच्छा जाणून गुरुजी प्रभावित झाले, पण बालकाची पार्श्वभूमी जाणणं आवश्यक होते. कारण त्याच्या अनुरूप व योग्य पाठ्यक्रम निश्चित केला जाअू शकेल. म्हणून त्यांनी विचारले. ''तुझी जात काय?''

''मला माहीत नाही.'' बालकाने संकोचत अुत्तर दिले.

''आपल्या आईला विचारून सांग.'' ऋषी म्हणाले.

दुसऱ्या दिवशी बालकाने ऋषींना सांगितले, ''माझ्या आईला माझ्या पित्याची जात माहीत नाहीये.''

''काही हरकत नाही. पण आपल्या पित्याचं नाव तरी सांग.'' ऋषीने विचारले.

''मला माहीत नाही गुरुवर!''

''आईला विचारून ये.'' ऋषी म्हणाले.

बालक दुसऱ्या दिवशी पुन्हा गुरूजवळ आला परन्तु तो फार निराश दिसला. त्याने सांगितले, ''गुरुवर माझी आई निरनिराळ्या घरी मोलकरीण म्हणून काम करी. एकदा एका घरगुती नोकराशी तिचा विवाह झाला, पण त्याचं अुपनाम माहीत होण्यापूर्वीच तो महामारीत कालवश झाला. परिवारही विभाजित झाल्यामुळे ती एकटीच राहिली. माझ्या जन्मानंतर ती जंगलाच्या जवळच रहात असे. आणि जंगली लाकडं अन् फळं विकून गुजराण करत असे.

''अरे माझ्या बाळा, तुझी जात तर स्पष्ट आहे. तू ब्राह्मण आहेस.'' ऋषी म्हणाले व त्याला आपला शिष्य म्हणून स्वीकारले.

''ऋषीवर, आपण कसं ओळखलंत की तो ब्राह्मण आहे?'' कोणीतरी विचारले.

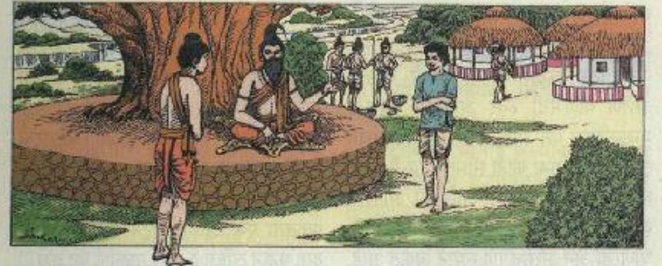
''जो सर्वदा सत्य बोलतो, तोच ब्राह्मण. या बालकाची आई व हा स्वतः यांना खोटं बोलायची कितीतरी वेळा संधी मिळाली. पण त्यांच्यात खरं बोलायचं साहस व सत्यपणा आहे.'' ऋषींनी समजावले.

याची आई त्याला काय नावाने हाका मारते हे आम्हाला माहीत नाही. पण गुरुजींनी त्याला 'सत्यकाम' नावाने सम्बोधित केलं - म्हणजेच 'जो सत्यावर प्रेम करतो, सत्यकामच्या आईचे नाव 'जाबाली' होते. म्हणून त्याला 'सत्यकाम जाबाला' अशा नावाने सम्बोधित केले गेले. यामुळे इतर सत्यकाम नावाच्या मुलांपासून निराळे ओळखता येअू लागले.

''ऋषींचा समाजावर कित्ती मोठा प्रभाव आहे!'' संदीप बोलला.

''आणि हे ही ध्यानात घे कि जो कोणी ऋषी बनतो, तो जाती-पाती पासून वर अुठेल.'' आजोबा म्हणाले.

क्रमशः

कर्ण-भेदी गायक

भीमतरंगिणी राज्यात एक शेतकरी दंपती रहात असे. पतीचं नाव होतं वीरभद्र आणि पत्नीचं स्वर्णलक्ष्मी. विवाहाला बरीच वर्षं होअूनही त्यांना एकादंही मूल झालं नाही. स्वर्णलक्ष्मीने अनेक व्रतं, अनुष्ठानं, पूजा-पाठ, दानं वगैरे केल्यानंतर शेवटी तिला एक पुत्ररत्न प्राप्त झालं.

अति मनोहर असा दिसणारा हा बालक जन्मल्याबरोबर तो मेघ-गर्जनेसारखा रडू लागला. त्याच्या त्या भयानक आवाजाने दाई घाबरून गेली. अचेत पडलेल्या आईला आवाज कोठून येत आहे, हेच कळेना! परन्तु जेंव्हा तिला कळले की तो भयंकर, कर्कश्य आणि कर्णभेदी स्वर आपल्या नवजात मुलाकडूनच येत आहे, तेंव्हा तिच्या आश्चर्य अन् घबराट यांना काही सीमाच अुरली नाही. वीरभद्रला जेंव्हा माहीत झाले की आपल्या बाळाचा आवाज अस्वाभाविकपणे भारी, घाणेरडा अन् असाधारण रूपाने विकृत आहे. तेंव्हा तो मुलगा झाल्याच्या आनन्दाऐवजी चिन्ताग्रस्त झाला. परन्तु आपली ही चिन्ता लपवून बायकोला मात्र त्याने सान्त्वना दिली.

त्यांनी मुलाचे नाव ठेवले - राजशेखर. जसजसे त्याचे वय वाढत गेले, तसतसा त्याचा आवाज जास्तच घाणेरडा अन् कर्णकटु होत गेला. तो जेव्हा एकाद्या गोष्टीने चिडून किंचाळू लागे. तेंव्हा तर विजांचा कडकडाट झाल्यासारखा आवाज होई.

राजशेखर आणखी थोडा मोठा झाला तेंव्हा वीरभद्रने त्याला शिकण्यासाठी शाळेत भरती केले. तिथे त्याचा आवाज ऐकून इतर मुलं आजारी पडली अन् काहीजणं त्याला दुरून पाहूनच भयाने कापू लागली.

या घटनेनंतर शाळेच्या गुरुजींनी वीरभद्रचे पाय धरून म्हटले, "राजशेखर जर शाळेत येत राहिला, तर माझ्या अुपजीविकेचा एकुलता एक आधार तुटून जाईल. म्हणून दया करून त्याला शाळेत पाठवणं बंद करा."

भुवनगिरि

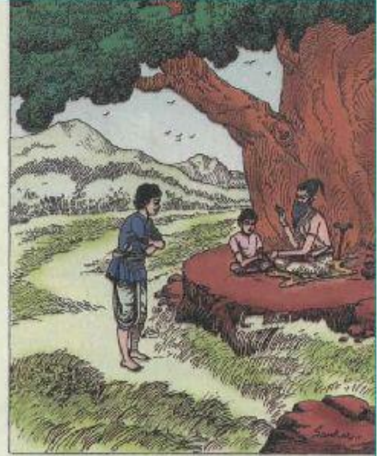
आता वीरभद्र चिन्तेत राहू लागला. नाइलाज म्हणून त्याने राजशेखरला शाळेत पाठवणे बन्द केले. पण आता पुढे काय करायचं, हीच चिंता त्याला खाअू लागली.

तेंव्हाच त्यांच्या गावी शार्दूलपाद नावाचा एक संन्यासी आला. गावभरात असा बोलबाला होता की, तो मोठा चमत्कारी बाबा आहे. वीरभद्र आपल्या मुलाला त्याच्याकडे घेअून जाअून आदराने म्हणाला, "हा मुलगा राजशेखर, माझा मुलगा आहे. भगवन्ताने त्याला फार भयंकर आणि कर्णकटु आवाज दिलाय. शाळेत याच्या भयंकर आवाजानं विद्यार्थी कापू लागतात आणि आजारी पडतात. गुरुजीही त्याला शिकवायला नकार देतात. दया करून एकादा इलाज सांगाल का?"

संन्यासी शार्दूलपदने मुलाच्या हस्तरेखा लक्षपूर्वक पाहून म्हटले, "याच्या विसाव्या वर्षी याच्या भाग्याचा तारा चमकून अुठेल. अन् याच्या गाण्याने एक महान कार्य घडून येईल. याच्यावर देवी लक्ष्मीची कृपा बरसेल.

संन्याशाच्या बोलण्यावर वीरभद्रचा एकदम विश्वास बसेना. त्याला वाटले की त्याचा आवाज इतका अप्रिय आहे, तो महान् कसा बरं बनू शकेल? तरीही संन्याशाच्या भविष्यवाणीवर विश्वास ठेवून त्याने राजशेखरला संगीत शिक्षण देण्याचा निश्चय केला.

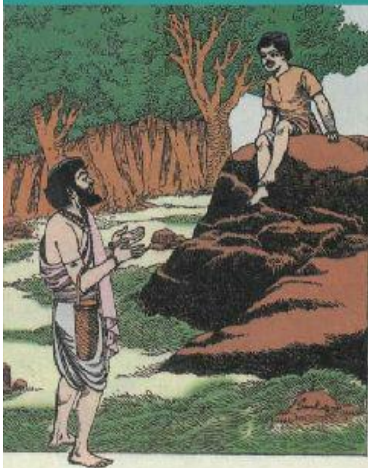
त्याच्या जवळच्या गावात गुरु अमृतपाणी नावाचा एक प्रसिद्ध गायक होता. वीरभद्रने

आपल्या मुलाला त्यांच्याकडे घेअून जाअून विनंती केली, "माझ्या मुलाला गाण्याची फार आवड आहे. कृपा करून याला आपला शिष्य बनवून संगीत-शिक्षण द्या. परतफेड म्हणून आपल्या आज्ञेनुसार सेवा करायला मी तयार आहे.

गुरु अमृतपाणीने एका भजनाची एक ओळ अैकवली अन् राजशेखरला सांगितले की ही मी जशी गायली, तशीच तूही गाअून दाखव.

राजशेखरने आलाप केल्याबरोबर गुरूला वाटले की ढग गडगडत आहेत! त्याने तावडतोब मुलाच्या तोंडावर हात ठेवून म्हटले, "मुला तू काही अगदीच बाळ नाहीस. माझं हृदय अगदी कमजोर आहे. तू गाणं बन्द न

केलंस, तर हृदय थांबून जाईल'' इतकं बोलून अमृतपाणीचा चेहरा अगदी रडवा झाला.

पण राजशेखर नाराज होऊन म्हणाला, ''गाणं मधेच बन्द करायची माझी सवय नाही.'' त्याने जेंव्हा गाणे बन्द केले, तेव्हा गुरुजी म्हणाले, ''खरं म्हणजे, तुला गाणं शिकायची काहीच जरूर नाही. तू तर जन्मजात गायक आहेस. कर्ण जसा कवच-कुंडलं घेऊनच जन्माला आला होता. तसाच तूही गाण्याची प्रतिभा घेऊनच जन्मलास.''

वीरभद्र गुरु अमृतपाणीचे व्यंग्य समजला, पण अबोध राजशेखर समजला की गुरुजी आपल्या गाण्याची स्तुती करत आहेत.

घरी परत आल्यानर दुसरा काही अुपाय नाही असे पाहून वीरभद्र राशेखरला म्हणाला, ''हे बघ बाळा, तुझ्यात गाण्याची प्रतिभा आहे. पण तुझ्या प्रतिभेचा गावचे लोक द्वेष करतील. म्हणून तू गावाबाहेरच्या निर्जन स्थानी आपला अभ्यास चालू ठेव.''

राजशेखरला पित्याचा सल्ला चांगला वाटला. तो गावाबाहेर एका टेकाडावर बैठक मारून गाअू लागला. गावचा पुजारी निर्मल पांडे हा त्यावेळी पाळंमुळं गोळा करायला त्या टेकाडावर गेला होता. राजशेखरच्या आवाजाला मेघगर्जना समजून तो इकडे-तिकडे पाहू लागला. त्याला राजशेखर गात असलेला दिसल्यावर त्याच्या आवाजाने तो चकित व भयभीत झाला. काही विचार करून तो राजशेखरला म्हणाला, ''दुरून तुझं गाणं गंधर्वगानासारखं वाटलं. तू राजाला भेटून त्याला आपलं गंधर्वगान का ऐकवत नाहीस? राजा नक्कीच तुझा सन्मान करील.''

भोळ्याभाळ्या राजशेखरने पुजाऱ्यावर विश्वास ठेवला अन् कुणालाही न सांगता तो सरळ राजाकडे गेला.

त्या वेळी राजा सुप्रभात हा संकटात होता. त्याला गुप्तहेरांकडून कळलं की त्याच्या शेजारचा राजा त्याच्या देशावर आक्रमण करायला निघालेला आहे. परन्तु त्याचा सेनापती तापामुळे बिछान्यावर पडलेला होता. राजा किंकर्तव्यमूढ होअून चिंतेत बसला होता. तेंव्हाच एका सैनिकाने सूचना दिली की, राजशेखर नावाचा गायक आपल्याला भेटू इच्छित आहे. आणि गाण्याने आपलं मनोरंजन करू इच्छित आहे. त्याला येअू द्यावं

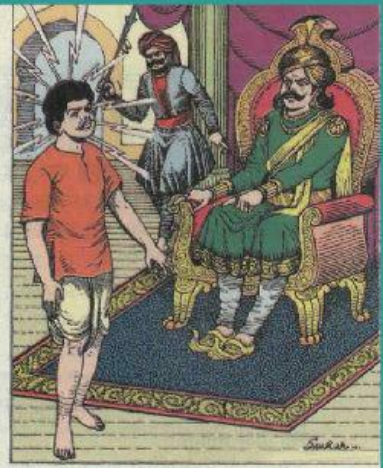
काय?''

राजाने डोके हलवून त्याला पाठवायला सांगितले. राजशेखर राजासमोर आल्याबरोबर गाअू लागला. त्याचा स्वर ऐकूनच राजा घाबरला. त्याला वाटले की जणू काही त्याच्या देशावर शत्रूच्या हजार तोफा एकाच वेळी गोळे डागत आहेत. महालातल्या राण्यांना आवाज ऐकून वाटले की भीम तरंगिणी नदीच्या पुराचं पाणी फोफावत महालाकडेच येत आहे.

राजाने क्रोधाने प्रथम विचार केला की गाणाऱ्याची जीभच कापून टाकावी! म्हणजे त्याचा आवाज कायमचा बंद होईल. परन्तु नंतर आठवलं की राज्याच्या दक्षिण दिशेच्या अरण्यात एक राक्षस फिरत आहे. या गायकाला त्याच जंगलात नेअून सोडला, तर राक्षस आपोआपच त्याला गिळून टाकील. त्याने तावडतोब सैनिकांना आज्ञा दिली की या कर्णभेदी गायकाला राक्षसाच्या अरण्यात सोडून द्या.

सैनिक राजाच्या आदेशानुसार राजशेखरला राक्षसाच्या अरण्यात सोडून आले. आतापर्यन्तच्या अनुभवावरून त्याला हे कळलं होतं की, आपला आवाज इतका भयंकर आहे की सर्वजण घाबरून जातात. त्याचा आपल्या आवाजावर पुरेसा भरंवसा बसला होता. त्याला विश्वास वाटत होता की राक्षसदेखील त्याच्या आवाजापुढे टिकू शकणार नाही.

इतक्यातच झाडांच्या फांद्या

गाजरमुळ्यांप्रमाणे तोडत समोरून, हातात एक खडक गदेप्रमाणे घेअून मस्त हत्तीप्रमाणे डोलत राक्षस त्याच्याचकडे येताना त्याला दिसला. राजशेखरला पहाताच तो राक्षस म्हणाला, ''कितीतरी दिवसांनी आज एक जिवन्त माणसावर नजर पडत आहे. हा. हा?'' आणि हसतच लांबलांब पावलं टाकत तो त्याच्याचकडे येअू लागला.

राजशेखर प्रथम तर त्याचं अगडबंब शरीर अन् त्याच्या हातातला खडक पाहून घाबरून गेला. पण नंतर धैर्य एकवटून गंभीर गर्जना करत म्हणाला, ''अहा! देवाची करणी पहा! या अधम राक्षसाचं मरण माझ्या हातूनच लिहिलं आहे.'' इतके बोलून तो गळा फाड-फाडून गाअू लागला.

राजशेखरचं गाणं ऐकताच राक्षसाचं पुढे येणारं पाऊल एकदम थांबलं. त्याची पावलं अडखळू लागली अन् तो खाली पडला. पुन्हा अुठत तो ओरडला, "बन्द कर हे गाणं! बंद हे गाणं, माझे कान तर फाटून चाललेत."

राजशेखर यावरून समजला की आता राक्षसापासून काही धोका नाहीय. अुलट त्याला सतावायला राजशेखर आणखीच जोराने गाअू लागला. नंतर जरा थांबून तो म्हणाला, "मी कर्ण-भेदक गायक आहे. जोपर्यंत माझं गाणं पुरं ऐकणार नाहीस, तोपर्यन्त मी थांबणार नाही" इतकं बोलून तो पुन्हा गाअू लागला.

राक्षसाला तो कर्णभेदी गायन ऐकवेनासे झाले. तो ओरडत जंगलाकडे पळाला. राजशेखर गातगात त्याचा पाठलाग करू लागला.

त्याच वेळी शत्रुराजा मार्तण्ड आपल्या सैन्यासह भीम तरंगिणी राज्यावर हल्ला करायसाठी त्याच मार्गाने येत होता. पर्वताकार राक्षसाला आपल्या घराकडे पळताना पाहून सैनिक भीतीने कापू लागले. मार्तण्डही हे दृश्य पाहून घाबरून गेला. त्याने विचार केला की या राज्याचा एक सामान्य नागरीक हत्यारा शिवायच एका अक्राळविक्राळ राक्षसाचा पाठलाग करत आहे, तेंव्हा इथले सैनिक किती बहादुर असतील! त्याने आपला घोडा तात्कडतोब मागे वळवला अन् आपल्या सैन्यालाही परत फिरायची आज्ञा दिली.

इकडे राक्षसाला वाटेत जितके सैनिक भेटले, त्या सर्वांना आपल्या खडकाने मारत तो पुढे धावत होता. यामुळे मार्तण्डच्या सैन्यात हाहाःकार माजला. राक्षस स्वतःला वाचवण्यासाठी विंध्य पर्वताच्या एका गुहेत लपला.

गुप्तहेरांनी राजाला जेंव्हा ही बातमी सांगितली, तेंव्हा त्याला हे समजायला वेळ लागला नाही, की शत्रुची कटकट सगळी एकदमच राजशेखरच्या गाण्यामुळे टळली. त्यामुळे राजाने त्या दिवशीच मोठ्या सन्मानाने खूपशी धन दौलत राजशेखरला भेट दिली. त्याबरोबरच, त्याला कधीही न गाण्याची शपथ घालून त्याला आस्थानात नोकरीही दिली.

कावेरी तटांच्या यात्रेचा पुढला पडाव कुंभकोणम् येण्यापूर्वीच कंजनूर व तिरुविसनल्लूर ही दोन नगरे आहेत. कंजनूर एके काळी हातमागावरील साड्यांसाठी फार प्रसिद्ध होते. तिरुविसिनल्लूर हे प्रसिद्ध व्यंग्यकार, विकटम रामास्वामी शास्त्रीयार व मशहूर समाजसुधारक श्रीधर अय्या (ज्यांना अय्यावल नावाच्या सन्माननीय पदवीमुळे ओळखले जात असे) यांचे निवासस्थान होय. श्रीधर अय्या यांनी तिरुवसनल्लूरमध्ये आपले भक्तिपूर्ण व आध्यात्मिक जीवन घालवण्यासाठी म्हैसूरमधील मंत्रीपदाचा त्याग केला होता. त्यांच्या करुणा व मानवतेच्या गोष्टी पौराणिक कथांमध्ये विशेष प्रसिद्ध आहेत.

एकदा आपल्या मातेच्या श्राद्ध-संस्काराच्या वेळी नदीजवळ त्यांना एक निर्धन हरिजन दिसला. तो अगदी जर्जर अन्

कावेरीच्या किनारी - १०

दक्षिणेतील बनारस

लेखन : जयंती महालिंगम

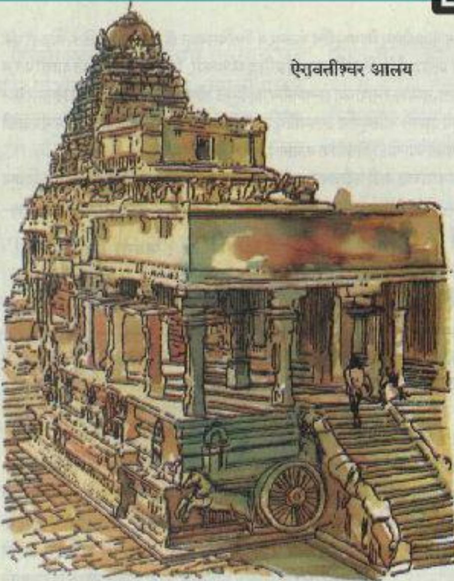
चित्रण : गौतम सेन

दुर्बळ दिसत होता. भुकेनं तो वाळून अगदीच काडीपहिलवान दिसत होता. त्याला पाहून अय्याचे हृदय दयेने भरून आले. ते लवकर घरी परत गेले अन् श्राद्धासाठी शिजवलेलं अन्न आणून ते त्याच्यापर्यन्त त्यांनी पोचवले. ब्राह्मण भारी चिडले व त्यांनी संस्कार विधी पूर्ण करायला नकार दिला. अय्या चुपचाप अुभे राहून त्या ब्राह्मणांना परत जाताना पहात राहिले. यानंतर त्यांनी ब्राह्मणांच्या जागी दुर्वांकुर ठेवले व स्वतःच सगळे संस्कार पूर्ण केले.

कुंभकोणमला 'कावेरीची काशी' म्हटले जाते. कावेरीच्या दक्षिण किनारी असलेलं हे शहर फारच समृद्ध व अुन्नत आहे. कावेरीची सहायक नदी अरासलार ही सुद्धा इथेच येअून कावेरीला मिळते. नवव्या शतकापासून कुंभकोण कावेरीच्या कच्छाचे धार्मिक, सांस्कृतिक व आर्थिक केन्द्र आहे. येथील रेशीम व कापसाच्या अुद्योगाला फार महत्व आहे. त्याप्रमाणेच कासं या धातूचे ओतीव काम, पितळी भांडी बनवणे व सोन्याचे दागिने बनवण्यातही या गांवाचं वैशिष्ट्य आहे. येथील कला-विद्यालयाने कित्येक अुत्तम चित्रकार व मूर्तिकारांना मार्गदर्शन केलेले आहे. सौराष्ट्रमधून येणाऱ्या प्रवाशांनी या नगराला जर विणण्याचे काम

आदि कुंभेश्वर आलय

ऐरावतीश्वर आलय

भेट म्हणून दिलेलं आहे. गुजराथी व्यापारी मोठ्याच संख्येने इथे येअून राहिलेले आहेत.

येथील सरकारी कला महाविद्यालयात कित्येक विद्वान अध्ययन व अध्यापन करत आले आहेत. यासाठीच कुंभकोणमला दक्षिण भारताचे 'केम्ब्रिज' म्हटले जाते. हे मंदिरांचे नगरही आहे. इथे जवळजवळ ६० मंदिरे आहेत. येथील कुलदैवत आहे कुंभेश्वर. याच्याच नावावरून नगराचे नाव 'कुंभकोणम' पडले आहे. हे मंदिर नगराच्या अगदी मध्यावर आहे. लिंग व नगराचे सृजन पाहून एक पौराणिक कथा इथे प्रचलित आहे. महाप्रलयाच्या काहीसे अगोदरच शिवाने ब्रह्मदेवाला सर्व जीवांची दिव्य बीजे दिली व त्यांना असे सांगितले की ही सर्व बीजे अमृताने भरलेल्या एका कुंभात ठेवावी. त्यांना असा निर्देश पोचला की बिल्व पत्रांनी या कुंभाची पूजा करावी व प्रलय आल्यावर मेरु पर्वताच्या शिखरावर हा सोडून द्यावा. परंतु पाण्यामुळे हा कुंभ शिखरावरून वाहून गेला. अन् शेवटी येअून कुंभकोणम येथे थांबला. शिव त्या स्थानी पोचले व बाण चालवून त्यांनी कुंभ मोडून टाकला. कुंभाच्या वस्तु निरनिराळ्या ठिकाणी पडून गेल्या. महामहम कुंड व पात्रेमराई कुलम् (सुवर्णकमलांचं सरोवर) या दोन स्थानी अमृत सांडले. शिवाने अमृत मिसळून लिंग बनवले व शेवटी त्याच्याबरोबरच विलीन झाले. सृजनापूर्वीच हे अस्तित्वात असल्याने त्याला 'आदि' म्हटले जाते. याचा अर्थ 'सर्वप्रथम' असा होतो.

आदि कुंभेश्वर हे कुंभकोणमचे सर्वात मोठे मंदिर होय. ९००० वर्ग मीटर इतक्या क्षेत्रात पसरलेल्या या मंदिराला तीन गोपुरे आहेत. या मंदिराचा इतिहास ७ व्या शतकापासून सुरू होतो. संबंदर व अप्पर यांच्या मंत्रांमधे याची प्रशंसा केलेली आहे. १६ व्या व १७ व्या शतकात विजयनगरच्या नायक शासकांनी इथे कित्येक निर्मिती केल्या. अच्युतप्पा नायकाचे मंत्री गोविन्द दिक्षितर याने महामहम कुंडाच्या आसपास १६ मंडप, अन्य सरोवरें, विहिरीव घाट बनवले. ते एक फार मोठे विद्वान, तत्वज्ञ व मानवतावादी होते. त्यांनी विहिरी निःस्वार्थपणे जनसेवा केली. अय्यन नावाने प्रसिद्ध असलेल्या या मंत्र्याला अय्यनकुलम् (सरोवर), अय्यनतेरु(मार्ग) व अय्यन कडै (बाजार) सारख्या कित्येक सार्वजनिक निर्मितींमुळे आजही कोणी विसरू शकत नाही.

कुंभकोणम्चे दुसरे महत्वाचे मंदिर आहे - नवव्या शतकात चोल-युगाचे नागेश्वर मंदिर. हे मंदिर म्हणजे प्रारंभिक

महामहम कुंड

चोल-युगाची मूर्तिकला व वास्तुकलेचे सुंदर अुदाहरण आहे. मंदिरांच्या भिंतींवर शिव व रामायणाच्या कथा-शृंखलेच्या सुंदर व अुत्कृष्ट पत्थराची नक्षीदार चित्रे खोदली गेली आहेत.

चोल साम्राज्याच्या एकट्याच एका विष्णूला समर्पित असे सुन्दर मंदिर आहे - सारंगपाणी. येथील मूर्ति आडव्या झोपलेल्या आहेत. मुख्य देवालय एका सुंदरशा रथाच्या रूपात कोरलेले आहे. रथाबरोबर चौखूर अुधळणारे अुच्च श्रेणीचे घोडे, हत्ती व चाके बनलेली आहेत. नायक राजांनी यात नंतर बारा मजली गोपुरांची भर घातलेली आहे.

कुंभकोणमपासून ५ कि.मी. दूर ऐरावतेश्वर नावाचे एक आणखी रथ-रूपी चोल मंदिर आहे. या मंदिराचे वर्णन बहुधा 'मूर्तिकारांचे दगडातील स्वप्न' असे केलेले आहे. याचा मुख्य भाग एक विशाल रथाचे रूप घेतलेला असा आहे. तो रथ घोडे ओढून नेत आहेत. येथील चित्रकला व मूर्तिकला म्हणजे समृद्ध असे खजिनेच आहेत. मंदिरासमोर असणाऱ्या काही स्तंभांना हलकासा धक्का दिला तर त्यातून संगीताचा आवाज निघतो. दारासुरम् ही पलैयरैची पूर्वीची चोल राजधानी होती.

ऐरावतीश्वर आलयचे होते चित्र

कुंभकोण्चा सर्वात मोठा महोत्सव म्हणजे महामहम्. हा महोत्सव अुत्तरेच्या कुंभमेळ्याप्रमाणे बारा वर्षांनंतर येतो. लोकांचा असा विश्वास आहे की या दिवशी भारतातल्या सर्व नद्यांचं पाणी जमिनीच्या आंतून वहाते आणि कावेरीला येअून मिळते. त्या विशेष पवित्र क्षणांमधे हजारो श्रद्धाळू एकाच वेळी महामहम कुंडात डुबकी मारण्यासाठी अुतरतात. मानवसमूह इतका दाट असतो की कुंडात जरासं देखील पाणी कुठे दिसत नाही. असा यापूर्वीचा माहमहम महोत्सव फेब्रुवारी १९९२ मधे झाला होता. कुंभकोणमच्या आसपास कावेरीच्या किनाऱ्यावर कित्येक अशी गावे पसरलेली आहेत, की जी तमिळनाडुच्या अनेक महान संगीत रचनाकारांची आणि संगीतज्ञांची जन्मस्थानं किंवा निवासस्थानं आहेत. उदा.

कोट्टैयुर, पापनासम्, स्वामीनतै (आपल्या सुंदर कार्तिकेय किंवा मुरुगा मंदिरासाठी, प्रसिद्ध), अुमालयपुरम्, कपिस्थलम् आणि सिरकड.

कोट्टैयुरने अलवर व नयन्मारोबरोबर आदर्श विद्वान व संगीतकारांची एक पूर्ण शृंखलाच तयार केली की, त्यांच्यातील काहींची नावे इथे दिली आहेत. महामहोपाध्याय यू. व्ही. स्वामीनाथन् अय्यर (१८५५-१९४२), यांनी संगमकाळातले तमिळ साहित्य पुनर्जीवित केले. आज त्यांना तमिळ-ताता (तमिल पितामह) नावाने ओळखले जाते. त्यांचे गुरू महाविद्वान टी.पी. मीनाक्षी सुंदरम पिळ्ळै सुद्धा एक महान् विद्वान आणि संगीत-रचनाकार होते. गोपालकृष्ण भारती (नन्दन चरित्रम चे लेखक) आणि वेदनायकम पिळ्ळै (पहिली तमिळ कादंबरी 'प्रतापनु मुदलियार' चे लेखक) हे सर्वजण कावेरी किनारीच वाढले व तिच्याच पाण्याने जीवन सार्थ केले. यू.व्ही. स्वामिनाथन् अय्यर कुंभकोणम् महाविद्यालयात कित्येक वर्षे व्याख्याता म्हणून राहिले. कुंभकोणम् आकाशगंगेच्या ज्या सर्वात चमकदार ताऱ्याला कधीही विसरू नये, त्याचं नाव आहे - श्रीनिवास रामानुजन. त्यांचे अध्ययनही इथेच झाले होते व हे सर्वांना माहीत आहेच. भारताचा हा अभूतपूर्व महान सुपुत्र साऱ्या विश्वात महान् गणितज्ञाच्या रूपाने प्रसिद्ध झाला.

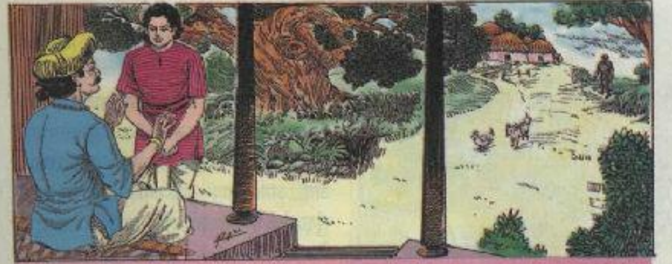
कुंभकोणम सोडल्यानंतर कावेरी त्रिभुवनम् वरून वहात जाअून अत्यन्त उत्कृष्ट कलाकृती म्हणून मानली जाते. याच्या गोपुरावर शिखर विमान निर्माण केले गेले आहे. नंतरच्या चोल वास्तुकलेत असे पहायला मिळाले आहे. समोरच्या मुख्य मंडपम् दारासुरम मंदिराप्रमाणे रथाचे रूप धारण केलेला आहे. याची निर्मिती कुलोत्तुंग तृतीय (१९७८-१२१८) च्या काळात केली गेली होती.

इथून काही कि.मी. दूर तिरुवदैमरुदुर मधे तमिळनाडूचे सर्वात मोठे देवालय आहे. ते महालिंगेश्वर-रूपी शिवाला समर्पित आहे. इथे सापडणाऱ्या एका विशेष झाडाच्या नावे याला 'मरुदमरम' म्हटले जाते. या विशाल मंदिराची शिखरे अतिशय अुंच आहेत. त्याच्या आतील भिंतींवर १२०० वर्ष जुने अभिलेख सापडले आहेत. यांवर कोरलेल्या प्रशंसा नयन्मारांद्वारे संबंदर, अप्पर व मणिक्कावाचगर प्रमाणे गायल्या जात असत.

श्रीनिवास रामानुजम

कावेरीचा पुढील पडाव आहे, गीतिमय मयिलदुरै किंवा मयूरम. याचा शाब्दिक अर्थ आहे - 'असे स्थान की जेथे मयूर नृत्य करतात | मयूरम् मधे स्थित ताकूडम घाट हा तलकावेरीनंतरचे दुसरे पवित्र स्थान आहे. हजारो तीर्थयात्री ऑक्टोबर - नोव्हेंबर महिन्यांमधे येणाऱ्या कडैमुखम या दिवशी इथे स्नान करण्यासाठी जमा होतात. कावेरीशी जुळलेल्या गीत व महाकाव्यांमधे 'पद्दिनापती' प्रमाणे 'मयूरम्' चे ही विशेष स्थान आहे.

पिशाच्चांचा सूड

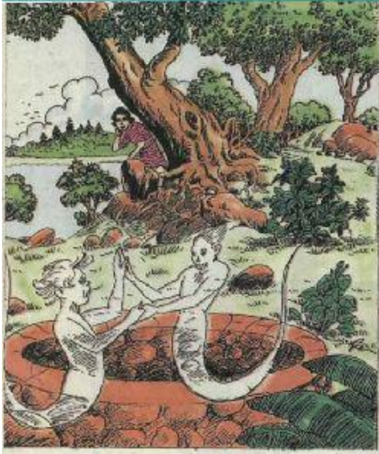
चमनपुरीमधे शूरसेन नावाचा एक तरूण होता. लहानपणीच त्याचे आईबाप वारले होते. त्याच्या मामाने काही दिवस त्याची काळजी घेतली; पण दुर्भाग्याने तोही या जगात राहिला नाही. शूरसेनची काळजी घ्यायला आता त्याच्या कुटुंबात कोणीही नव्हते. त्यामुळे गाववाल्यांनी मिळून त्याचे पालनपोषण केले. मोठा झाल्यावर तो सशक्त आणि निडर-साहसी युवक निपजला.

शूरसेनसाठी आता सारा गावच त्याचे मायबाप होते. गावात काही शुभ कार्य, अुत्सव किंवा समारंभ असला, तर तो कुणीही न सांगता त्या कामात मनापासून मदत करी अन् प्रत्येक काम इतकं पूर्णतेनं करी कि त्यात कसली खोड काढायला जागा नसे; रात्री सर्वांच्या पिकांचं जंगली जनावरांपासून रक्षण करी. गावच्या बकऱ्या अुचलून घेअून जाणाऱ्या लांडग्यांशी लढायला तो घाबरत नसे. सर्वजण त्याची तारीफ करताना म्हणत, ''शूरसेन खराच शूर वीर आहे. जसं नांव, तसं काम!''

एके दिवशी गावचे पंडित अनिलशास्त्री यांनी त्याला बोलावून म्हटले, ''अरे शूर! तुला कदाचित माहीत नसेल की, गावाच्या सीमेवर चिंचेच्या बनात दोन पिशाच्चांनी आपला अड्डा बनवला आहे. शहरातून परत येणाऱ्या आपल्या प्रत्येक गावकऱ्याला रात्री ती त्रास देतात. सारा गाव त्यांना भिअून आहे. याशिवाय आपले महाराज योगिनीदेवी सिद्ध पीठ मन्दिरात अुबा दर्शन अन् पूजा करण्याच्या हेतूनं येणार आहेत. ही पिशाच्चं त्यांचं काही अशुभ करू शकतील. त्यांचं जर तू रक्षण केलंस, तर मी तुला राजवाड्यात चांगल्या पदावर नोकरी मिळवून देअू शकेन.''

शूरसेनने मोठ्या श्रद्धेने शास्त्रीबुवांचं बोलणं ऐकलं. नंतर तो म्हणाला, ''पंडितजी, मला या गावात कसलाच त्रास नाहीये. मी इथे आरामात

महेश्वर

आहे. राजाच्या महालात नोकरी करायची माझी मुळीच इच्छा नाहीय. तरीही राजाचं रक्षण करणं हा आपला धर्म आहे. आपल्याला ही मोठी सौभाग्याची गोष्ट आहे की राजा आपल्या परिवारासह आपल्या गावात येत आहे. अन् ते आपले पाहुणे असतील. आपण निश्चिन्त रहावं! त्यांच्यावर कसलीही आंच येणार नाही. मी पिशाच्चांना पाहून घेईन."

शूरसेन त्या रात्री चिंचेच्या दाट झाडांच्या मधे जाऊन लपला. त्याने एका विहिरीच्या कट्ट्यावर दोन पिशाच्चं बसलेली पाहिली. त्यांच्यातलं एक अुंच अन् दुबळं होतं. दुसरं बुटकं अन् जाडगेलं होतं. दोघं आपसात बोलत होती.

अुंच पिशाच्च सांगत होतं, "आपण ज्या सुंदरशा सरोवराजवळ रहात होतो, तिथे हा घमेंडखोर राजा सैनिकांसह शिकारीला येअू लागला. एकान्तभंग झाल्यामुळे आपल्याला ते स्थान सोडावं लागलं. आता आपल्याला त्याच्यामुळेच घाणेरड्या जागी रहावं लागत आहे. आता आपल्याला त्याचा सूड घ्यायची सुंदर संधी मिळत आहे. तो अुद्याच इथे सहकुटुंब येत आहे."

"हं, ही खरंच अुत्तम संधी आहे. फक्त राजाच का, आपण त्याच्या संबंध कुटुंबाचाच नाश करू. मारून टाकू त्यांना." बुटके पिशाच्च बोलले.

"ठीक आहे, राजाचा रथ गावची सीमा पार करून डोंगराजवळ वळेल, तेंव्हा मी वरून एक वजनदार शिळा त्याच्या रथावर ढकलून देईन. म्हणजे सारा परिवारच मरून जाईत." त्या अुंच पिशाच्चाने म्हटले.

"खरंच, चांगली संधी आहे. केवळ राजालाच का, आपण सारं कुटुंबच मारून टाकू." बुटका म्हणाला.

"ठीक आहे. राजाचा रथ सीमा ओलांडून डोंगराकडे वळेल. तेंव्हा मी वरून शिळा टाकून रथातल्या साऱ्यांनाच त्याखाली दाबून मारून टाकीन." अुंच पिशाच्च म्हणाले.

"आणि त्यातूनही तो वाचला, तर मी पूजेच्या मांडवात आग लावून सर्वांना जाळून भस्म करीन त्याचं." बुटका हसत बोलला.

"पण, या दोन्ही संकटांतून राजा वाचून निघाला, तर काय आपण चुप बसणार?" अुंच पिशाच्च हे बोलून काही तरी विचार करू लागले.

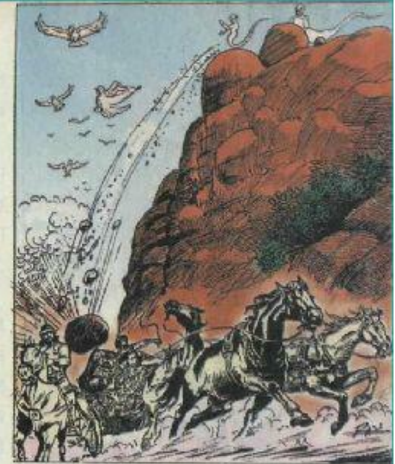
थोडा वेळ गप्प राहिल्यानंतर बुटक्या

पिशाच्चाने अचानक चुटकी वाजवली अन् हसत ते म्हणालं, "नाही राजाचा सूड घेईपर्यंत आपण कधीच शांत बसणार नाही. आपण तर त्याचाही विचार केलेला आहे. तू अगोदरच राजाच्या पानाच्या डब्यात एक विषारी विंचू बनून बैस. जर या साऱ्या धोक्यांपासून वाचून राजा सुरक्षित महालात पोचलाच, तर रात्रीच्या भोजनानंतर पान खाण्यासाठी जेंव्हा डबा अुघडेल, तेंव्हा त्यातून निघून तू त्याला डंख मार."

"मी राणीच्या सोन्याच्या फुलांच्या टोपलीत दोन डोकीवाला विषारी साप बनून अगोदरच लपून राहीन. सकाळी राणी जेंव्हा फूल घेण्यासाठी टोपलीत हात घालील, तेंव्हा मी तिला डसेन."

"वा, वा! तू किती छान अुपाय योजला आहेस! आता यामुळे ते नक्कीच वाचणार नाहीत. आपण सूड घेतलाच असं समज आता." असे म्हणून तेही खदाखदा हसू लागते अन् खुशीनं अुड्या मारायला लागले.

दुसऱ्या दिवशी संध्याकाळी शूरसेन गावच्या सीमेवर अुभा राहिला. राजाचा रथ येताना पाहून त्याने संकेत करून रथाला थांबायची खूण केली अन् त्यांना सावध करत म्हटले, "पुढे डोंगराकडे जाणारं वळण फार धोकादायक आहे. वळल्याबरोबर वेग एकदम वाढवा. तेथे राजा संकटात सापडायची भीती आहे. म्हणून खूपच सावध रहा. राजाने हे बोलणे ऐकले तो अजून धोक्याच्या शंकेचा विचारच करत होता, इतक्यात वृद्ध मंत्र्याने सांगितले की मला या भागाची माहिती नाहीय. तेंव्हा हा माणूस जसं

सांगतोय तसं करण्यात भलं आहे."

शूरसेनने सांगितल्याप्रमाणेच सारथ्याने रथ वळवला. ते वळण पार करताच खूप वेगाने रथ पुढे झाला. तेंव्हाच टेकाडावरून एक मोठा खडक खाली आला. राजा अगदी थोडक्यात वाचला; हे कसं झालं याबद्दल सर्वजण चकित झाले. पण याहूनही जास्त आश्चर्य अशांना वाटलं, की या धोक्याची कल्पना शूरसेनला कशी आली? काहीही असो. सर्वांनी त्याच्याजवळ कृतज्ञता प्रकट केली. मंत्री व सेनापतीने शूरसेनचा सन्मान करण्याची राजाला विनन्ती केली. राजाने ते मान्य केले.

यानन्तर रथ गावात पोचला. ग्रामीण लोकांनी राजा व त्याच्या परिवाराचे स्वागत करून त्यांच्यासाठी एक मंच बनवला आणि राजा,

राणी व राजकुमारी यांच्यासाठी आसने बनवली गेली. राजा जेंव्हा मंचावर चढू लागला, तेंव्हा शूरसेन पुन्हा येअून म्हणाला, "महाराज, आपण तिघंही इथे ठेवलेल्या आसनांवर बसू नका एका बाजूने फक्त मंचावर चढून दुसऱ्या बाजूने खाली अुतरा. आसनांवर मुळीच बसू नका. नाहीतर काही अनर्थ होईल.

लट्ठ पिशाच्च मंचाखाली लपून आग लावण्यासाठी बसले होते. ते राजाची मंचावर चढायची वाट पहात होते. राजा, राणी व राजकुमारी जसे मंचाकडे पुढे सरकले अन् जवळ पोचले; त्याबरोबर त्याने मंचाला आग लावली अन् म्हटले, "राजपरिवाराचा नाश होवो!"

परंतु तोपर्यन्त परिवार मंचाच्या दुसऱ्या टोकाला जाअून पोचला होता. ते सर्वजण जळून जाण्यापासून थोडक्यात वाचले. मंच पहाता पहाता जळून खाक झाला, गावभरात यामुळे हाहाःकार माजला. हा अपघात कसा घडला, हे कोणालाच कळले नाही. सर्वजण आश्चर्यचकित झाले होते.

मंत्री व सेनापती यांना शूरसेनवर शंका येअू लागली. ते राजाला म्हणाला, "याला आपल्यावर प्राणसंकट आहे, हे कसे कळले? हा जादूगार असावा अशीही शक्यता आहे. कदाचित हे सर्व याचेच कारस्थान असेल. जोवर खऱ्या गोष्टीचा पत्ता लागत नाही, तोवर यालाच कैद करून ठेवू."

"ठीक आहे." राजा म्हणाला.

सैनिक त्याला कैद करायला पुढे झाले, त्याबरोबर ग्रामाधिकारी राजाला म्हणाला, "महाराज, मी याला लहानपणापासूनच ओळखतो. हा अनाथ आहे, पण मोठा परोपकारी आहे. दुसऱ्यांचं भलं करणं याचा स्वभाव आहे. आणि मंत्र-तंत्र, जादू-टोणा यांच्याशी याचा काहीही संबंध नाही."

तेंव्हा शूरसेनने मोठ्या शांतपणे राजाला पुन्हा म्हटले, "दोन पिशाच्च्यांमुळे आज रात्री आपल्याच राजमहालात आपले व राणीसाहेबांचे प्राण धोक्यात असतील. मी बरोबर राहिलो नाही, तर आपण दोघंही वाचणं अशक्य आहे.

मन्त्र्याने सल्ला दिला, "महाराज, शूरलाही राजवाड्यात येअून चला. रात्री येणारं संकट जर खरंच आलं तर हा त्यातूनही आपल्याला वाचवू शकेल. आतापर्यंत याने दोन संकटांतून आपणाला वाचवले आहे."

राजाने हे म्हणणे मानले. शूरसेनही परिवारासह राजभवनात आला. राजावर येणारी संकटं पहाण्यासाठी मंत्री व सेनापतीही तेथे पोचले.

रात्रीच्या भोजनानंतर राजा पानाचा उबा अुघडणार, इतक्यात शूरने डबा आपल्या हातात घेतला, त्याने स्वतःच तो अुघडला. त्याच्या आत बसलेला विंचू शूरसेनला डंक मारणार, इतक्यात त्याने डबा बंद केला.

त्यानन्तर त्याने पाहिले, की राणी फुलांचे टोपले घेअून त्यातून फुलं घेण्यासाठी टोपलं अुघडणार, इतक्यात शूरने तिला थांबवून स्वतःच झाकण अुघडले. तेंव्हा त्यात लपून बसलेला साप फुत्कारू लागला. शूरसेनने तत्काळ झाकण बन्द केले.

सर्वचजण हे पाहून चकित व भयभीत झाले. शूरसेन राजाला म्हणाला, "महाराज, आपल्या सैनिकांना सांगा की डबा अन् फुलांची टोपली मोठ्या काळजीपूर्वक जमिनीखाली सहा फूट खोल गाडून टाका. ही दोन दुष्ट पिशाच्चं आहेत. अन् परिवारासह आपला सूड घ्यायला ते टपले होते."

नंतर त्या दोन पिशाच्च्यांची गोष्ट त्याने राजाला ऐकवली.

शूरसेनची वीरता अन् परोपकारबुद्धी यांवर राजपरिवार मुग्ध झाला.

राजकुमारी म्हणाली, "महाराज, अशा वीरांना तर तुमच्या सैन्याचा सेनापती करायला हवा."

सेनापती आणि मंत्री यांनी आपापल्या पदांवर गदा येत आहे, असे पाहून म्हटले, "महाराज असा सर्वगुणसंपन्न व्यक्ती तर युवराणीसाठी योग्य वर आहे अन् आपला अुत्तराधिकारी व्हायला योग्य आहे.

राजाचे सर्व गोष्टींना एकच अुत्तर होते - "ठीक आहे." शूरसेनने मनात विचार केला कि राजाचा आपला स्वतःचा असा काहीही विचार नाहीय. तो सर्वांच्याच विचारांना, "हो, ठीक आहे." असंच म्हणतोय. अशा व्यक्तीजवळ एक क्षणभरही रहाणं धोक्याचंच आहे. म्हणून तो झटकन तिथून अुठला. अन् 'आपल्या आजारी पित्याला पहाण्यासाठी आत्ताच मला गावी गेलं पाहिजे' असे सांगून तेथून निघून गेला.

त्रास

एकदा अुन्हाळ्याच्या दिवसात रामपुरातल्या सगळ्या विहिरी आटून गेल्या. त्यामुळे पाण्याचे फार हाल होअू लागले. परन्तु गावाबाहेर एका मोठ्या तलावात अजूनही पाणी होते. लोक तिथूनच पाणी आणत असत.

कृष्ण हा गावच्या दहा कुटुंबांसाठी घड्यांमधून पाणी आणत असे आणि प्रत्येक कुटुंबाकडून त्याबद्दल दर महिना दहा रुपये घेत असे. कुणाकडेही तो कधी खाडा करत नसे.

तो प्रामाणिकपणे काम करत असे अन् रोज खाडा न करता सर्वांना वेळेवर पाणी आणून देत असे.

एके दिवशी पायात काटा मोडल्यामुळे तो पाणी आणून देअू शकला नाही. घराच्या मालकांना जेंव्हा ही गोष्ट कळली, तेंव्हा त्यांनी महिनाअखेर एक दिवसाच्या खाड्याचे त्याचे पैसे कापून घेतले नाहीत अन् पुरी मजुरी त्याला दिली.

परंतु वीरबाहु नावाचा एका घराचा मालक फार कंजुष होता. त्याने मात्र एका दिवसाच्या खाड्याचे पैसे-एक रुपया - त्याच्या महिनाभराच्या पगारातून कापून घेतला.

कृष्णाने विनंती करत म्हटले, ''मी रोजच अगदी वेळेवर तुमच्या घरी पाणी आणून देतो. केवळ एकच दिवस पायात काटा बोचल्यामुळे मला फार त्रास झाला अन् मी पाणी आणू शकलो नाही. तेंव्हा त्या दिवसाचे पैसे कापून घेणं बरं नाही वाटत.''

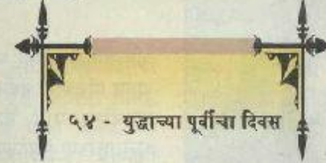
''तुह्म्या त्रासाचं आम्हाला काय?'' कृष्णा मुकाट्याने निघून गेला.

एके दिवशी वीरबाहूच्या घरी पाहुणे आले. कृष्ण त्या दिवशी जाणूनबुजून त्याच्या घरी पाणी द्यायला गेला नाही. घरच्या मालकाना हे कळले तेंव्हा वीरबाहु खूप चिडून म्हणाला, ''काल पाण्यावाचून आम्हाला किती त्रास झाला माहीत आहे?''

''तुमच्या त्रासाचं मला काय? वाटलं तर एक रुपया कापून घ्या!'' कृष्णाने बेफिकिरीने अुत्तर दिले.

वीरबाहुजवळ आता काहीच अुत्तर नव्हते !

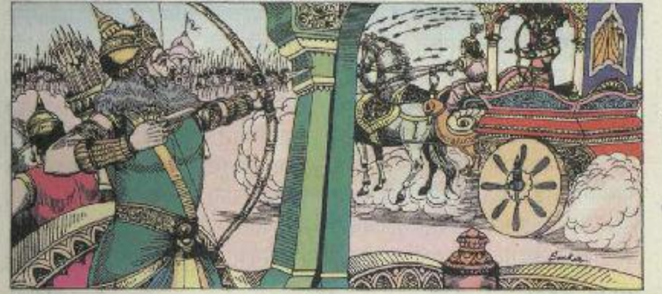
५४ - युद्धाच्या पूर्वीचा दिवस

महाभारत

सर्वात अगोदर भीमाने युद्ध सुरू केले. तो भयानक रूपाने सिंहनाद करत कौरवसेनेवर तुटून पडला. यावर दुर्योधन, दुःशासन, दुर्मुख, दुःसह इ. अनेक योध्यांनी भीमाला घेरले. त्या सर्वांचा सामना अुपपांडव, अभिमन्यु, नकुल, सहदेव, धृष्टद्युम्न आदीनी केला. हळू हळू युद्ध सर्वच क्षेत्रावर पसरले.

सर्वप्रथम भीष्म आणि अर्जुन यांच्यात द्वंद्वयुद्ध झाले. दोघांनीही आपापल्या साहसाचा चांगला परिचय दिला. या शिवाय सात्यकीने कृतवर्मा बरोबर, अभिमन्यूने बृहद्बल (कोसलराजा) बरोबर, भीमाने दुर्योधनाबरोबर, दुःशासनाने नकुलशी, दुर्मुखने सहदेवाशी युधिष्ठिरने शल्याशी, धृष्टद्युम्नने द्रोणांशी, धृष्टकेतुने बाल्हिकशी, घटोत्कचाने अलंबुसबरोबर, शिखण्डीने अश्वत्थामाशी, विराटने भगदत्तशी त्याप्रकारे द्रुपदाने सैंधवशी द्वंद्वयुद्ध केले. पण यांच्यात कोणीही हरलं नाही. ते युद्ध खूपच पहाण्यासारखे होते.

यानंतर दोन्ही दलांमधे अन्दाधुन्द युद्ध झाले. पण भीष्माने आपल्या प्रतापाचा अुत्तम परिचय दिला. सर्वजण त्यांच्या वीरतेवर चकित झाले होते. ठीक दुपारी भीष्म पांडवांच्या सैन्यात घुसले. त्यांच्या रक्षणासाठी दुर्मुख, कृतवर्मा, कृपाचार्य, शल्य व वगैरे दहा योद्धे येअून पोचले.

अुत्तर एका हत्तीवर स्वार होअून शल्याशी लढायला आला. पण त्या युद्धात जखमी होअून हत्तीवरून खाली पडला. हे पाहून अुत्तरचा भाअू श्वेतु याने एका रात्री एकाच वेळी सात कौरव योध्यांना तोंड दिले. त्या भयंकर युद्धात शल्य मरतामरता वाचला. परन्तु भीष्माकडून श्वेतुचे रक्षण करण्यासाठी पांडवांना भयंकर युद्ध करावे लागले. याच्या परिणामस्वरूप दोन्ही पक्षांमधे भयानक युद्ध झाले. श्वेतुने बाकी सर्व कौरव योध्यांना पळवून लावले आणि जर श्वेतु भीष्मांशी भिडला नसता, तर भीष्मांनी पांडवांच्या अधिकांश सैन्याचा संहार केला असता. श्वेतुने आपल्या पराक्रमाचा अद्‌भुत परिचय देअून शेवटी भीष्मांनाही माघार घ्यायला भाग पाडले. यावर पांडवांनी हर्षनाद केला.

भीष्म मागे हटल्याबरोबर श्वेतु धृतराष्ट्राच्या पुत्रांजवळ पोचला. कौरव-सेनेचा नाश होताना पाहून भीष्माने पुन्हा श्वेतुकडे मोर्चा वळवला. भीष्माच्या मदतीला आठ कौरवयोद्धे आले अन् सर्वांनी बरोबरच श्वेतुवर बाणांचा वर्षाव केला. तरीही श्वेतुने सर्वांना बरोबरच तोंड दिले अन् भीष्मांना अनेक प्रकारे त्रास दिला. पहाणारांना तर असे वाटले की, भीष्म श्वेतुच्या हातून पराजित होणार. त्या युद्धात श्वेतुचा रथ तुटला. भीष्मांचा वध करण्यासाठी श्वेतु गदा घेअून त्यांच्या रथावर आला. त्याच्या गदाप्रहाराने भीष्मांचा रथही तुटला. भीष्माला प्रथमच माहीत होते की आपला रथ तुटेल, म्हणून ते आपल्या रथातून अुतरून दुसऱ्या रथावर चढले आणि श्वेतुवर तुटून पडले.

श्वेतु आपला रथ सोडून पृथ्वीवर अुभा होता. ते पाहून सात्यकी, भीम, अभिमन्यु वगैरे त्याच्या मदतीला येअून पोचले. परंतु भीष्माने त्या सर्वांना दूरच अडवले. त्यानंतर भीष्मांनी एका बाणाचा प्रयोग करून श्वेतुचे प्राण घेतले. श्वेतु महारथीच नव्हता, परंतु पांडवांच्या सेनापतींपैकी एक होता, त्यामुळे पांडवांना अपार दुःख झाले अन् कौरवांना आनन्द! दुर्योधन वाद्यांच्या नादाबरोबर नाचत सुटला.

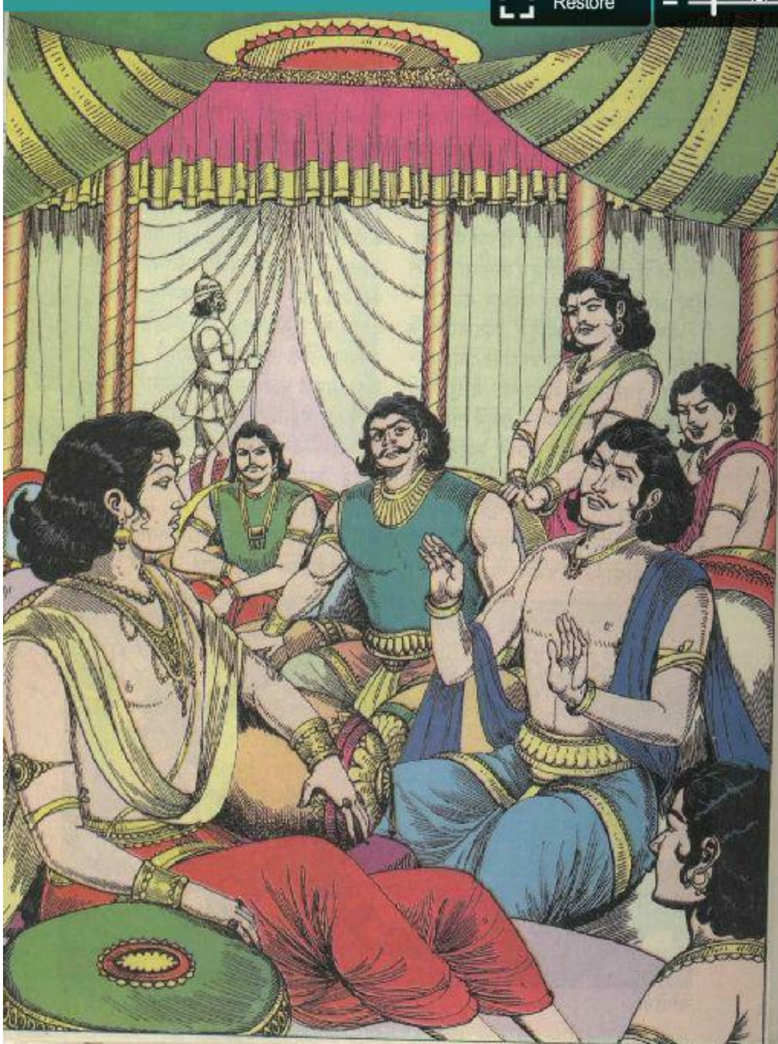
श्वेतुचा मृत्यु झाल्यावर त्याचा भाअू

शंकु हा क्रुद्ध झाला. आणि कृतवर्माबरोबर रहाणाऱ्या शल्याशी युद्ध करायला आला. तेंव्हा सात कौरव योद्धे शल्याच्या मदतीसाठी पुढे सरसावले. भीष्मही यमाप्रमाणे शंखुवर तुटून पडला. यावर अर्जुन शंखुच्या मदतीसाठी येअून पोचला. शल्याने शंखुचा रथ मोडून टाकला. तेंव्हा शंखु अर्जुनाच्या रथात जाअून बसला.

भीष्म अर्जुनाला सोडून द्रुपदावर तुटून पडला. आणि आपल्या बाणांनी दावानला-प्रमाणे द्रुपदाच्या सैन्याचा नाश करू लागला. त्यावेळी भीष्माचे अपूर्व असे युद्ध पाहून पांडवयोद्धे कांपू लागले. त्यांना तोंड देणे पांडवांना असंभव वाटू लागले.

इतक्यात सूर्यास्त झाला. दोन्ही पक्षांचे लोक युद्ध थांबवून आपापल्या शिबिरात परतले. भीष्माने जे भयंकर युद्ध केलं होतं त्यावर दुर्योधन खूपच प्रसन्न होता. परंतु पहिल्याच दिवशी आपल्या सैन्याची अपार हानी पाहून युधिष्ठिर मात्र फार दुःखी झाला. आणि कृष्णाजवळ जाअून म्हणाला, "कृष्णा, आज भीष्मांनी कसं दारूण युद्ध केलंय! आपल्या सेनेला दावानलाप्रमाणे जाळून टाकलंय त्यांनी! भीष्मांना कोण पराजित करू शकणार? त्यांना सामना देअून मी मूर्खपणाच केलाय. हे कृष्णा, आपण लोक जंगलात जाअून आरामात राहू. यामुळे बाकी सर्व राजांना मरणापासून वाचवता येईल. राज्याच्या आकांक्षेनं मला या परिस्थितीत आणून सोडलंय. माझे सारे छोटे भाअू जखमी झालेत. आपण आयुष्यभर तपस्या करू या. मला सांगा की, माझं आता कर्तव्य काय आहे? युद्धात अर्जुन तटस्थ रहात आहे. एकटा भीमच

मनापासून युद्ध करत आहे. असं वाटतंय की भीष्मांच्या हातूनच आपणा सर्वांचं मरण ओढवणार आहे.

कृष्णाने युधिष्ठिराला सान्त्वना देत म्हटले की, "तुझं अशा प्रकारे व्याकुळ होणं ठीक नाही. तुझ्या भावांच्यात तीन्ही लोकांना हरवण्याची शक्ती आहे. सात्यकी, विराट, द्रुपद, धृष्टद्युम्न यांसारखे महारथी अनेकजण तुझ्या पक्षात आहेत. त्यामुळे तुला चिन्ता करायची काय गरज आहे? शिखण्डी भीष्मांना मारण्यासाठीच तर जन्मला आहे.

यावर युधिष्ठिर धृष्टद्युम्नाला म्हणाला, "कृष्णानं आम्हाला आदेश दिलाय की तुला सेनापती बनवावं. त्यासाठी तुला कौरव सेनांचा संहार करायला हवा. आम्ही सगळे तुझ्या पाठीशी असूच."

यावर धृष्टद्युम्न म्हणाला, "राजा मी द्रोणवधासाठीच जन्मलो आहे. भीष्म, द्रोण, कृप, शल्य आणि अन्य साऱ्या योध्यांना तोंड मी देईन.

"मी तर अैकलंय की क्रौंच-व्यूह शत्रूचा नाश करतो. देव आणि राक्षसांना युद्धाच्या वेळी इन्द्राने बृहस्पतीला हा व्यूह सांगितला होता. ही व्यूह-रचना सर्वच लोक जाणत नाहीत. अुद्या आपल्या सैन्याला क्रौंच व्यूहात अुभं कर." युधिष्ठिर म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी सकाळ होताच पांडवांची सेना क्रौंच-व्यूहात अुभी

राहिली. त्या पुढे अर्जुन अुभा होता. व्यूहाच्या शिरोभागी द्रुपद अुभा होता. युधिष्ठिर पुच्छस्थानी, भीम व धृष्टद्युम्न पंखांच्या स्थानी अुभे झाले. सूर्योदयापूर्वीच व्यूह रचना निर्माण होअून युद्धासाठी तयार झाली.

पांडवसेनेला क्रौंच - व्यूहात पाहून भीष्म, द्रोण, दुर्योधन वगैरेंनी मिळून व्यूहाची रचना केली त्यात विविध योद्धे विभिन्न स्थानांवर होते. दोन्ही पक्षांच्या सेना अत्यन्त अुत्साहाने शंख, भेरी आदि निनाद करून युद्धासाठी तयार झाल्या.

युद्धाला प्रारंभ होताच भीष्माने अभिमन्यु, भीम, अर्जुन, विराट, धृष्टद्युम्न इ. पांडव दलाच्या योध्यांवर बाणांचा

वर्षाव केळी. त्यामुळे पांडवांचा व्यूह तुटू लागला. अर्जुनाने रागाला येअून कृष्णाला म्हटले की, माझा रथ भेट भीष्मांच्या रथाकडे घेअून चल. त्याने भीष्मांचा वध करायचे ठरवले. कपिध्वज बरोबरच इतर अनेक प्रकारच्या पताकांवाला अर्जुनाचा रथ भीष्माकडे पुढे होत होता. मार्गावर अर्जुनाने अपार कौरव - सेनेचा वध केला.

हे पाहून भीष्म अर्जुनासमोर आले. त्याच्यामागे रक्षणासाठी सैंधव आदि अनेक वीर आले. अर्जुनावर भीष्मांबरोबरच द्रोण, कृप, दुर्योधन, शल्य, अश्वत्थामा, विकर्ण आदि वीरांनीही बाण चालवले. बाणांनी जखमी होअून ही अर्जुन विचलित झाला नाही. परंतु अुत्साहाने येअून मदतीसाठी अुपपांडव, अभिमन्युही युद्ध करायला आले. अर्जुनाला द्रोणांपासून मुक्त करायला द्रुपदाने द्रोणांवर हल्ला केला. तेंव्हा अर्जुन शत्रुच्या प्रमुख वीरांच्या मधे जाअून युद्ध करू लागला.

याच वेळी दुर्योधनाने भीष्मांजवळ जाअून म्हटले, "आजोबा, अर्जुन आपल्या सैन्याचा सर्वनाश करत आहे. तुमच्यामुळेच तर कर्णाने, आपण युद्धक्षेत्रात असेपर्यन्त अस्त्रग्रहण न करण्याची शपथ घेतलीय. तो ही आता असता, तर छान झालं असतं. पण आता तो इथं नाहीय. म्हणून आता अर्जुनाचा वध करायचा अुपाय तुम्हीच शोधा."

दुर्योधनाच्या तोंडून हे शब्द ऐकून भीष्म चिडून बोलले, "छी:, हा कसला तुझा क्षत्रीय धर्म आहे!" यानन्तर भीष्म अर्जुनाच्या रथाजवळ पोचले. ताबडतोब भीष्मांच्या साह्यासाठी कौरव योद्धे अन् अर्जुनाच्या मदतीसाठी पांडववीर एकत्र झाले. पहाता पहाता भीष्म व अर्जुन यांच्यामधे युद्ध सुरू झाले. दोघेही अुत्साहाने युद्ध करू लागले. दोघेही एकमेकांच्या बाणांपासून आपले रक्षण करू लागले. अन् आपल्या सहासाचा परिचय देअू लागले. या युद्धात दोघांचेही रथ मोडले. दोघांचेही सारथी घायाळ झाले. कृष्णालाही तीन बाण लागले आणि त्यांच्या शरीरातून रक्त वाहू लागले. यावर राग येअून अर्जुनाने भीष्माच्या सारथ्यावर

तीन बाण चालवून त्याला घायाळ केले. या युद्धात भीष्म अर्जुनाला किंवा अर्जुन भीमाला घायाळ करू शकले नाहीत. हरवू शकले नाहीत.

याच वेळी इतर द्वंद्व - युद्धेही सुरू झाली. द्रोण व धृष्टद्युम्न यांच्यात घोर युद्ध झाले. धृष्टद्युम्नाचे युद्धकौशल्य पाहून पांडववीरांनी सिंहनाद केले. अखेर धृष्टद्युम्न आपले बाण व रथही घालवून बसला. त्याच्या कवचामधे भोके पडली आणि द्रोणांच्या बाणांच्या प्रहारांनी तो घायाळ झाला. तेंव्हा भीमाने येअून त्याचे रक्षण केले व द्रोणांशी युद्ध सुरू केले.

तेंव्हा दुर्योधनाने भीमावर कलिंग व त्यांचे सैन्य पाठवले. यावर द्रोण भीमाला सोडून विराट आणि द्रुपदाबरोबर युद्ध करायला गेले. धृष्टद्युम्न दुसऱ्या एका रथात बसून युधिष्ठिराजवळ पोचला. भीमाने कलिंगसेनेबरोबर युद्ध केले आणि कलिंगपुत्र भानुमत, श्रुतायुष आदींचा वध केला. नंतर त्यांच्या सेनेच्या मधे घुसून अंदाधुन्द सर्वांचा वध करू लागला. हे दृश्य पाहून धृष्टद्युम्नामधे नवाच अुत्साह संचरला आणि सिंहनाद करत भीमाच्या मदतीसाठी पोचला. त्यावेळी भीम मानवाप्रमाणे नव्हे, तर साक्षात काळाप्रमाणे दिसू लागला. सेनांच्या मधे कोलाहल पाहून भीष्म वेगाने त्या ठिकाणी पोचले. सात्यकी, भीम व धृष्टद्युम्न त्यांच्यावर तुटून पडले. भीष्माने तिघाशीही भयंकर युद्ध केले. त्यात भीमाच्या रथाचे घोडे मरून गेले. तेंव्हा धृष्टद्युम्न भीमाला आपल्या रथावर चढवून दुसरीकडे घेअून गेला. भीमाला प्रसन्न करण्याकरता सात्यकीने सारथ्याला आपल्या बाणांनी मारून टाकले. तेंव्हा घोडे भीष्माच्या रथाला दुसऱ्या दिशेला घेअून गेले. यानंतर सात्यकी भीमाजवळ येअून त्याच्या खांद्यावर थपथपवून बोलला, "वाह, भीमा, तुझ्या प्रतापाबद्दल काय म्हणावे! तू एकट्यानेच कलिंग व त्याच्या पुत्रांना मारून टाकलेस!" असे म्हणून त्याला गळामिठी घालून त्याने भीमाचा अुत्साह वाढवला.

परतफेड

हेलापुरी गावात विवेक आचार्य नावाचा एक वैद्य रहात असे. त्याच्या वैद्यकीची प्रसिद्धी दूर दूर पर्यन्त पसरली होती. राज्याच्या बाहेर दूरची शहरे व खेड्यांतूनही असाध्य रोगी त्याच्याकडे येत व स्वास्थ्यलाभ करून घेत.

तो दररोज सकाळपासून दुपारपर्यन्त रोग्यांवर इलाज करी व त्यानंतर शिष्यांना आयुर्वेद शास्त्र शिकवी.

जो रोगी त्यांच्याजवळ इलाजासाठी जाई, तो वैद्याच्या आदेशानुसार परतफेड म्हणून पैसे देऊनच परत जात असे. ही परतफेड करण्यात ते जराही संकोच करत नसत, कारण वैद्याच्या अुत्तम इलाजामुळे ते रोगमुक्त होत.

एके दिवशी वैद्याने रोग्याला तपासले व इलाज केल्यानन्तर त्याला विचारले, "रात्री तू काय खाल्लं होतंस?

रोगी अुत्तरला, "रात्री पेजेबरोबर थोडेसे कांद्याचे तुकडे खाल्ले होते."

"ठीक आहे, मग आता इलाजाच्या बदल्यात दोन रुपये देऊन जा."

"रात्री काय खाल्लं होतं?" वैद्याने दुसऱ्या एका रोग्याला तपासून, व औषध देऊन त्याला विचारले.

"डाळ-भात अन् भाजी खाल्ल्यानंतर खीर खाल्ली अन् झोपण्यापूर्वी एक आंबा खाल्ला." रोग्याने सांगितले.

"मग तू दहा रुपये देऊन जा." वैद्याने सांगितले.

मोठ्या खुशीने दहा रुपये देऊन रोगी निघून गेला. त्यानन्तर आणखी एक रोगी आला. वैद्याने त्यालाही औषध देऊन तोच प्रश्न विचारला.

"रात्री मी जेवणात भाजलेलं मांस, माशाचं कालवण अन् तळलेला झिंगा घेतला होता." तिसऱ्या रोग्याने सांगितले.

गौतम सेन

"ठीक आहे. तू बीस रुपये देऊन जा." वैद्याने सांगितले.

रोग्याने आनन्दाने बीस रुपये दिले व तो निघून गेला.

वैद्याजवळ बसलेला त्याचा मित्र हे सर्व लक्षपूर्वक पहात होता. वैद्याची चिकित्सा-पद्धत त्याला फार आवडली. पण चिकित्सेनंतर प्रत्येकाला हेच विचारणे कि, 'रात्री तू काय खाल्लंस?' त्याला काहीसे विचित्र वाटले.

जेंव्हा सर्व रोगी निघून गेले, तेंव्हा मित्राने त्याचे कारण विचारले. वैद्य हसून म्हणाला, "मी प्रत्येक रोग्याला त्याच्या रात्रीच्या जेवणाबद्दल विचारून माहिती करून घेतो की, त्याची आर्थिक स्थिती कशी आहे. त्याच्या स्थितीप्रमाणे मी चिकित्सेची परतफेड मागतो, म्हणजे त्याला ती देणं अवघड होणार नाही."

"इतकंच नव्हे, रोग्याची खाण्याची आवड व संवय याच्यामुळे त्याच्या रोगाचं निदान करणंही मला सोपं जातं. माणसाचे अधिकांश रोग त्याचं खाणं-पिणं व आहार-विहार यात संयम नसल्याने होत असतात. गरीबांना रोग पोषक तत्त्वांच्या अभावामुळे होतात, तर श्रीमंत माणूस आपल्या पचनशक्तीपेक्षा जास्त खाल्ल्यामुळे बहुधा आजारी पडतो.

"रोगाचं एक प्रमुख कारण म्हणजे, भोजन पदार्थांचं कुमिश्रण. बहुतेक माणसं जाणत नाहीत की, कोणत्या पदार्थाबरोबर काय खावं अन् काय खाऊ नये. जसं - दूध प्यायल्यानन्तर किंवा आधी, आंबट, खारट किंवा मास-मदिरा यांचं सेवन करावं, कीं नाही? जेवणाच्या कुमिश्रणामुळें ते विषारी होते अन् मग भयंकर रोग होऊं शकतात.

"अशा प्रकारे रोग्याची भोजनसंबंधी होऊं शकतात. औषधाची निवड सोपी होते. माझे रोगी यामुळेच माझ्या औषधाने बरे होतात."

वैद्याच्या अुदारतेमुळे मित्र फारच प्रभावित झाला अन् त्याने यासाठी वैद्याचे अभिनन्दन केले.

कंजूष

शिवकरण हा गावचा एक छोटासा व्यापारी होता. तो रहात असे गावात, पण व्यापार शहरात करत असे. पैसे मिळवणं त्याला माहीत होतं. पण त्यातून काहीं खर्च करणं त्याला येत नसे.

कधी-कधी गावातून शहरात येण्याजाण्याचा त्रास होत असल्याने तो शहरातच राहू इच्छित असे. परन्तु खर्च वाचवण्यासाठी तो गावातच रहात असे. तो सकाळीच खाऊन-पिऊन घरातून बाहेर पडे अन् शहरातून रात्रीच परत येत असे.

तो आपली बायको राधा हिलाही खर्च कमी करण्याबद्दल सल्ला देत असे. तो म्हणे, "भूक भागवायला खायला हवं अन् जिभेच्या स्वादासाठीही." त्यामुळे ती रोज अगदी साधं, मामुली जेवण बनवत असे. कसली पर्व किंवा सण यांदिवशी सुद्धा शिवकरणने पकान्न, मिष्टान्न आदि बनवायला, 'नको' म्हटले. दूध, भाजी वगैरे सुद्धा मोठ्या मुश्किलीने पहायला मिळे. पण राधाला आपल्या माहेरी दररोज स्वादिष्ट भोजन अन् पकान्न मिळत असत. तिला अुंची खाण्याची सवय झाली होती. पण नवऱ्याच्या भीतीमुळे ती कधी विशेष पदार्थ किंवा पक्वान्न बनवू शकत नसे.

पण स्वादिष्ट पदार्थ खाल्ल्यावाचून तिला आता अधिक दिवस काढणं मुश्किल झालं होतं. तिने विचार केला की नवरा तर दोन दिवस घरात रहात नाही. मग तेवढ्यात आपले मनपसंत पदार्थ का बनवू नयेत? पैशांची काही कमतरता नव्हती. शिवकरणला तर विश्वास होता की राधाही आपल्याप्रमाणेच काटकसरी आहे. त्यामुळे तो सगळे पैसे तिच्याच जवळ ठेवायला देत असे.

म्हणूनच ती रोज दिवसा तऱ्हेतऱ्हेची पक्वान्न बनवून खाऊ लागली. कधी पकोडे, भाजी तर कधी लाडू, जिलबी इत्यादी. तिनं नवरा रागावेल म्हणून त्याला हे कधी सांगितलं नाही.

एके दिवशी शिवकरण जेंव्हा रात्री परत येत होता, तेंव्हा त्याच्या शेजाऱ्याने म्हटले, "आज माझ्या घरी भगवंताची पूजा होती. येअून प्रसाद खा. पण आमच्या घरची मिठाई तितकी स्वादिष्ट नाही, जितकी राधाभाभी बनवते." असे म्हणून त्याने शिवकरणच्या हातावर दोन - चार जिलब्या ठेवल्या.

"माझी बायको तर रोज साध्या जेवणाशिवाय इतर काही बनवतच नाही. तिला येतच नाही." शिवकरण बोलला.

"भाअूसाहेब, अहो काय बोलत आहात? ती तर सगळी पक्वान्न अन् मिष्टान्न बनवू शकते. तसं तर पक्वान्नांच्या वासानंच पत्ता लागतो. माझ्या बायकोच्या पक्वान्नांना तितका चांगला वास कधीच येत नाही. मी तर कित्ती वेळा म्हटलं, की तिच्याकडे जाअून काही चांगली पक्वान्न बनवायला शीक." शेजारी बोलला.

शिवकरणला आश्चर्य तर वाटलंच, पण शेजाऱ्याला तो काहीच बोलला नाही. मुकाट्याने तो घरी आला. त्याने राधाला सुद्धा काहीच विचारले नाही. त्याला स्वतः आपल्या डोळ्यांनी पाहूनच खरं काय हे जाणायचं होतं. म्हणून दुसऱ्या दिवशी शहरात जायच्या बहाण्याने तो सकाळी बाहेर तर पडला; पण मागल्या दारून परत येअून घराच्या एका कोपऱ्यात लपून राहिला.

त्या दिवशी राधाने पुरी व खीर बनवली. मुगाच्या डाळीचे लाडू बनवले. गड्डीतून अूस आणून त्याचे तुकडे चोखले. नंतर खाअून पिअून भांडी साफ केली अन् ती अशी ठेवली की जणू काही बनवलंच नाही.

शिवकरण हे सर्व पहात राहिला. नंतर संधी साधून मुकाट्याने बाहेर निघून गेला. बाहेर जाअून त्याने आपल्या पायाला पट्टी बांधली अन् लंगडत घरी आला.

राधाने घाबरून विचारले, "अरे, तुमच्या पायाला काय झालंय?"

"साप चावला ना! आणिक काय होईल? व्यंगाने दुःखी आवाजात त्याने तक्रार केली.

"काय फार मोठा साप होता?" राधाने घाबरून विचारले.

"हो, जेवढा तुझा अूस मोठा होता न, तितकाच मोठा होता बघ. तुझ्या लाडूंसारखा माझा पाय सुजलाय. तुझ्या खिरीप्रमाणे माझ्या तोंडातून फेस निघालाय." शिवकरण म्हणाला.

नवऱ्याला सगळं कळलंय हे जाणून राधाला फार भीती वाटली. तिचा चेहरा पांढरा पडला ! घाबरल्यामुळे तिला घाम फुटला.

तेंव्हा शिवकरणने आपल्या चेहऱ्यावरचा भाव बदलून हसत म्हटले, "घाबरू नको ग! चूक माझीच आहे. साधन असूनही कोरडं - कोरडं खाअून मन मारण्यात काय अर्थ? शेवटी माणूस कमावतो तरी कशाला? आजपासून माझ्यासाठी अुत्तमोत्तम पक्वान्न बनवत जा."

२५- वर्षांपूर्वी 'चान्दोबा' चे प्रकाशित कथा

परोपकारी समीर

चांदोबा सादर करीत आहे.

चित्र : पाणी

रामपुरचे लोक चोर व भुतांच्या भयाने थरकापत होते.

लोकांची समजूत होती की जुन्या राजवाड्याच्या पडक्या अवशेषांमध्ये भुताप्रेतांचा अड्डा आहे. त्यांना चोर लुटारूंचे ही भय होते; कारण ते आसपासच्या निर्जन ठिकाणी लपून रहात, व संधी मिळताच गावकऱ्यांना लुटत असत. अशा वेळी समीर नावाचा एक तरूण आपला कुत्रा शेरू याच्याबरोबर गावात आला, आणि भुतांच्या अड्ड्यावर राहू लागला.

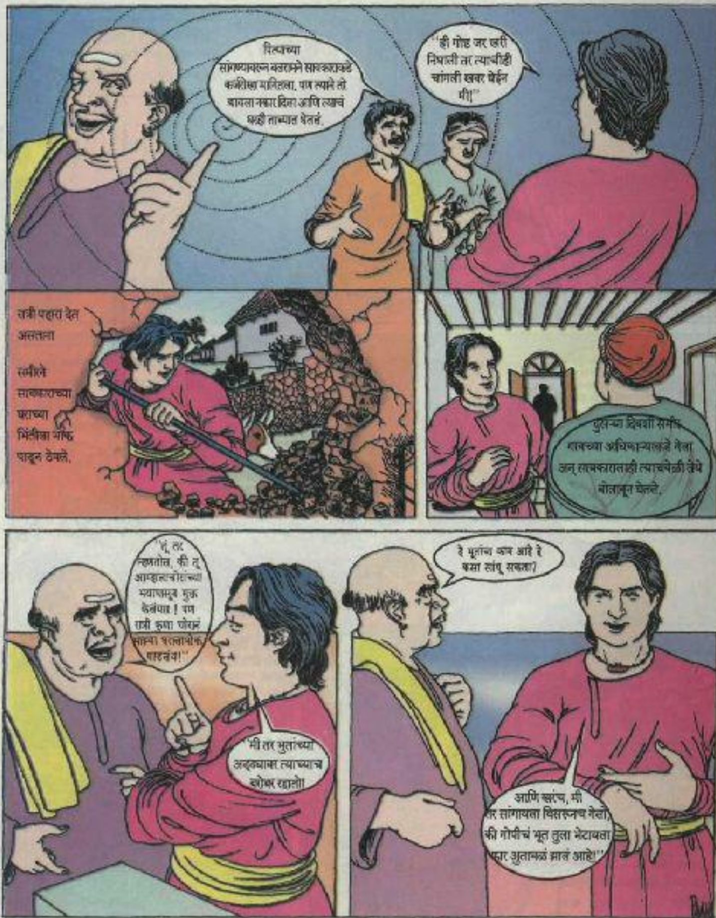

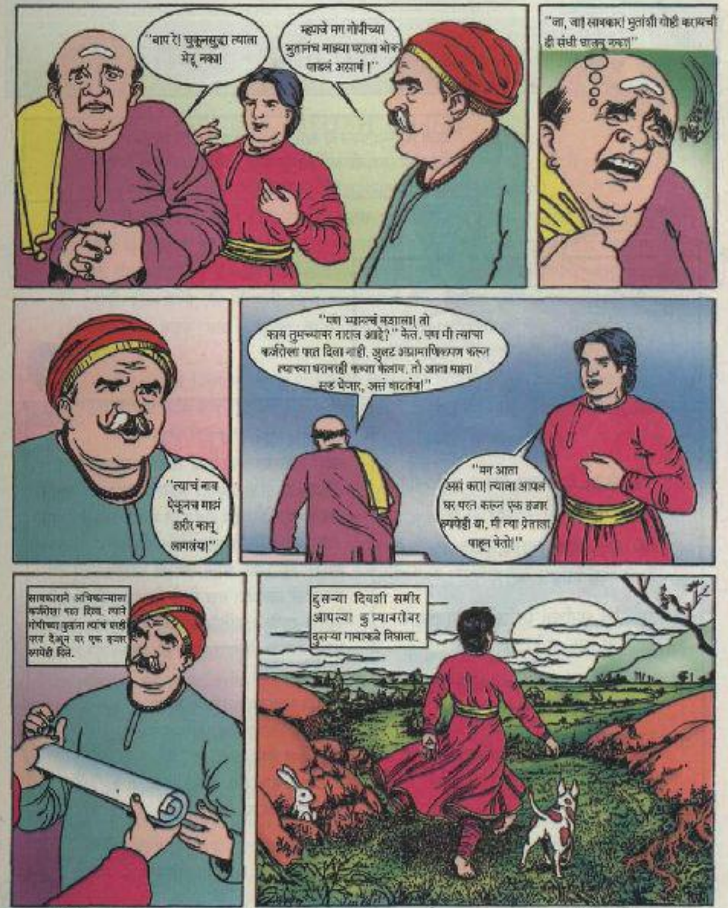

सांगण्यावरून बळरामने सावकाराकडे कर्जरोखा मागितला. पण त्याने तो द्यायला नकार दिला आणि त्याचं घरही ताब्यात घेतलं.
"ही गोष्ट जर खरी निघाली तर त्याचीही चांगली खबर घेईन मी!"
रात्री पहारा देत असताना समीरने सावकाराच्या घराच्या भिंतीला भोक पाडून ठेवले.
दुसऱ्या दिवशी समीर गावच्या अधिकाऱ्याकडे गेला अन् सावकारालाही त्याचवेळी तेथे बोलावून घेतले.
"हूं, तर म्हणतोस, की तू आम्हाला भुतांच्या भयापासून मुक्त करणार! पण रात्री कुणा चोराने माझ्या घराला भोक पाडलंय!"
"मी तर भुतांच्या अड्ड्यावर त्यांच्याबरोबर रहातो!"
हे भुतांचं काम आहे हे कसा सांगू शकता?
आणि खरंच, मी तर सांगायला विसरूनच गेलो, की गोपीचं भूत तुला भेटायला फार उतावळं झालं आहे!"

"बाप रे! चुकूनसुद्धा त्याला भेटू नका!
म्हणजे मग गोपीच्या भुतानंच माझ्या घराला भोक पाडलं असावं!"
"ना, जा! सावकार! भुतांशी गोष्टी करायची ही संधी घालवू नका!"
काय तुमच्यावर नाराज आहे?" पैसे, पण मी त्याचा कर्जरोखा परत दिला नाही. उलट अप्रामाणिकपणा करून त्याच्या घरावरही कब्जा केलाय, तो आता माझा सूड घेणार, असं वाटतंय!"
"त्याचं नाव ऐकूनच माझं शरीर कापू लागलंय!"
"मग आता असं करा! त्याला आपलं घर परत करून एक हजार रुपयेही द्या, मी त्या प्रेताला पाहून घेतो!"
सावकाराने अधिकाऱ्याला कर्जरोखा परत दिला. त्याने गोपीच्या मुलांना त्याचं घरही परत देऊन वर एक हजार रुपयेही दिले.
दुसऱ्या दिवशी समीर आपल्या कुत्र्याबरोबर दुसऱ्या गावाकडे निघाला.

चांदोबा

भारताचा शोध - प्रश्नोत्तरी

खालीं दिलेल्या प्रश्नांची उत्तरें पुढच्या अंकात दिली जातील. तोपर्यंत तुम्ही स्वतः ही उत्तरें शोधून काढा, आणि आपल्या परंपरेचा परिचय करुन घ्या.

1

१. अ. कोणते दोन महान पैगम्बर समकालीन असून दोघेही राजवंषातील होते?

ब. बौद्ध धर्माची प्रारंभिक पुस्तके कोणत्या भाषेत लिहिली गेली?

क. बौद्ध धर्माच्या सर्वात पहिल्या ग्रंथाचे नाव काय आहे?

ड. कोणत्या भाषेत जैन धर्माची प्रारंभिक पुस्तके लिहिली गेली?

इ. जैन धर्माच्या सर्वात पहिल्या लिहिल्या गेलेल्या ग्रंथांची नावे काय आहेत?

2

पौराणिक काळचा एक राजा जंगलात शिकार खेळायला गेला. शिकार केलेल्या पशूंच्या रक्ताने त्याचे अुत्तरीय वस्त्र लडबडून गेले. ते वस्त्र त्याने आपल्या राणीकडे पाठवले. त्याने वस्त्रवाहकाला आदेश दिला की, त्याने राणीला काहीच सांगू नये, केवळ ते रक्तरंजित वस्त्र तेवढे तिच्या समोर ठेवावे. त्याला राणीची प्रतिक्रिया पहायची इच्छा होती; कारण त्याला विश्वास होता की, वस्त्र पाहून त्याला ती मृत समजेल.

ही चेष्टा फार महाग पडली कारण राजा महालात पोचपर्यंत शोकमुळे राणी मरून गेली होती.

या राजाचे नाव काय होते? राणीचे नाव काय होते?

सृजनात्मक स्पर्धा

अेप्रिल महिन्यासाठी निवडलेली म्हण - हात जळल्यानन्तर पानं पकडून काय अुपयोग? - यावर आधारित गोष्ट

चोराला आसरा

शिल्पंगेरी गावात सोना नावाचा एक किराणा मालाचा व्यापारी रहात असे. एके दिवशी मध्यरात्री तो झोपेत असताना कोणीतरी दरवाजा खटखटवला. अुठून त्याने दार अुघडले.

तिथे एक माणूस अुभा होता. त्याच्या हातात एक पिशवी होती. दार अुघडल्याबरोबर तो आत आला अन् दरवाजा बंद करून घेतला. नंतर तो सोनाच्या पाया पडून गयावया करू लागला, ''महाराज, मला वाचवा. मोठ्या संकटात सापडलोय मी. जमीनदाराची माणसं माझा पाठलाग करत आहेत. त्यांनी ओळखलंय, की मी चोरी करून पळून जात आहे. पकडला गेलो, तर जन्मभराची शिक्षा होईल मला ! आपण मला वाचवलंत, तर या पिशवीत जेवढे दागिने आहेत, ते सारे आपल्या हवाली करीन.''

सोना क्षणभर विचारात पडला. नंतर 'होय' म्हणून चूप राहिला. जमीनदाराच्या लोकांनी येअून चोराबद्दल चौकशी केली. सोनाने त्यांना 'इथे कोणी आलं नाही.' असे म्हणून परत पाठवले.

आता चोराने निश्चिन्त होअून चाकू काढून सोनाला म्हटले, ''हं, घरात जितके दागिने अन् पैसे असतील, ते सारे काढ, अन् माझ्या ताब्यात दे.''

सोना स्तंभित होअून चोराकडे पहातच राहिला. नन्तर स्वतःला सावरत तो म्हणाला, ''मी तर तुझ्यावर अुपकार केला, अन् अुलट तू मात्र माझ्यावर अपकार करू पहातोस?''

''मी एक चोर आहे, हे जाणूनच तर तू मला आसरा दिलास. न्याय-अन्याय याबाबत बोलायचा तुला काय हक्क पोचतो? मुकाट्यानं दागिने अन् पैसे काढ, नाहीतर तुझ्या जिवाची काही खैर नाही!''

सोनाने भयाने थरथरतच दागिने व पैसे त्याच्या हवाली केले. चोराने आता सोनाला एका खांबाला बांधून टाकले अन् गुरकावत तो म्हणाला, ''मी इथून गेल्याबरोबर आरडा-ओरडा करून कोणाला बोलवायचा प्रयत्न केलास, तर आधी मी तुला यमलोकी पाठवीन बघ!'' अशा प्रकारे त्याला सावध करून तो तिथून पळून गेला.

सकाळ झाली. "जमीनदाराने दवंडी पिटवली, की जी माणसं चोराचं वर्णन देतील, त्यांना सोन्याच्या एक हजार मोहोरा दिल्या जातील." हे अैकून सोना चाटच पडला!

तो आता विचार करू लागला की, जर मी एका जबाबदार नागरीकासारखा वागलो असतो, तर आपले दागिने अन् पैसे घालवून बसलो नसतो; अन् शिवाय मला सोन्याच्या मोहोराही मिळाल्या असत्या. हावरटपणानंच मला खड्ड्यात लोटलंय! माझेच हात जळालेत. आता बैल गेल्यावर झोपा करून काय अुपयोग?'' अशा प्रकारे तो हळहळत बसला.

भारत

तेंव्हा आणि आता

पुरी

जगन्नाथाचे नगर ओरिसात

भारतात पूर्व समुद्रतटावर ओरिसात पुरी हे अति प्राचीन शहर वसलेले आहे. इथल्या प्राचीन मंदिराचे इष्ट देव आहेत - जगन्नाथ, त्यांचे अग्रज बलराम व छोटी बहीण सुभद्रा. वर्तमान मन्दिर हे राजा चोडागंग देव द्वारा बाराव्या शतकात बांधले गेले. या पूर्वी इथले देव एका जुन्या मंदिरात अथवा सम्भवतः कित्येक पुरातन मंदिरात रहात असत.

असा विश्वास आहे की, जगन्नाथ स्वामीच्या काष्ठ प्रतिमेत एक रहस्यमय पदार्थ आहे. तो नवीन प्रतिमेत वेळोवेळी स्थानान्तरित केला जातो. काही लोकांचा असा विश्वास आहे की तो पदार्थ दुसरं काही नसून खुद्द श्रीकृष्णाचे अवशेष आहेत. अवशेषांची मंजुषा एका आदिवासी सरदार विश्ववसुकडून पुजली जात असे. संभवतः विश्ववसु जरा शबराचा (ज्याने चुकून श्रीकृष्णावर बाण चालवला होता) वंशज होता. एक पौराणिक राजा इन्द्रद्युम्न याला असे वाटले की भगवंताची अुपस्थिती पुरीच्या आसपासच्या जंगलांमधे कुठे लपून पडलेली आहे. त्याने पुरीच्या चारी दिशांना चार बुद्धिमान

व्यक्तींना याच्या शोधासाठी पाठवले. त्यांच्यापैकी एक - विद्यापती - पूर्व दिशेला गेला व विश्ववसुचा अतिथी बनला. विश्ववसुची कन्या ललिता व विद्यापती - दोघेही एकमेकांवर प्रेम करू लागले. व नंतर विवाहबंधनात बांधले गेले. काही दिवसांनी विद्यापतीला कळले की त्याचे सासरे कोणत्याशा गुहेत जाअून एका रहस्यमय पदार्थाची पूजा करतात. तो पहाण्याची. त्याने इच्छा व्यक्त केली. परंतु त्याच्या डोळ्यांवर पट्टी बांधून गुहेत नेले गेले. विद्यापतीने मोठ्या चतुराईने काम केले. त्याने मार्गांत मोहोरीचे दाणे पसरून टाकले.

गुहेत पोचलाबरोबर त्याला असा अन्तर्बोध झाला की तो भगवंताच्या अवशेषाच्या अुपस्थितीत आहे. काही दिवसांनंतर जेंव्हा मोहोरीचे दाणे अुगवून आले, तेंव्हा त्यांचे अनुसरण करत तो त्या गुहेत पोचला आणि भगवन्ताचे अवशेष असलेली मंजूषा घेअून पळून गेला. राजा इन्द्रद्युम्न खूपच प्रसन्न झाला. तो स्वतः जंगलात जाअून विश्ववसुला भेटला आणि त्यांना या गोष्टीला राजी केले की आता दिव्य अवशेष सर्वांना अुपलब्ध करवण्याचे दिवस आलेले आहेत.

ही मोठी अजब गोष्ट आहे की विद्यापती व ललिताचे वंशज जगन्नाथ स्वामीच्या पुजाऱ्यांमधे आहेत. विद्यापती हा ब्राह्मण होता. त्यावरून ही गोष्ट कळून येते की त्या दिवसांत जातीसंबंधी काहीही वर्ज नव्हते.

स्वामी जगन्नाथाची रथयात्रा याच महिन्यात येत आहे. ही घटना कृष्णाची गोपांबरोबर मथुरेपर्यन्तच्या यात्रेचा स्मरणोत्सव आहे. दहा दहा हजार लोक या निमित्ताने पुरीत एकत्र होतात.

पुरीत प्रत्येकाला अनुभव येतो की दूरचं अतीत व वर्तमानाची खाई संकीर्ण झालेली आहे. मन्दिरात दिला जाणारा प्रसाद म्हणजे असे भोजन असते की जे अधिक नाही तरी एक हजार वर्षा पूर्वी लोक खात असत.

पुरीमधे अनेक पुरातन मन्दिरे आहेत. परन्तु या शहरात आधुनिक सोयीही अुपलब्ध आहेत. इथल्या समुद्रतटावरील विहारस्थल एक रम्य दृश्य आहे. दररोज हजारो तीर्थयात्री व पर्यटक समुद्रात स्नान करतात किंवा रुपेरी रेतीवर सहलीचा आनन्द लुटतात.

आधुनिक पुरीमधे संस्कृत अध्ययनासाठी एक बृहत् संस्था आहे. आणखी एक संस्था आयुर्वेद अध्ययनासाठी आहे.